

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

PÉTERFI DÉNES ÉS KOVÁCS JÁNOS.

FŐMUNKATÁRSÁK:

KANYARÓ FERENCZ, DR. GÁL KELEMEN, GÁLFI LŐRINCZ.

XXXVI. KÖTET.

Te

KOLOZSVÁR,

AJTAI K. ALBERT MAGYAR POLGÁR KÖNYVNYOMDÁJA

1901.

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Halhatatlanság. VÁRI ALBERT	21.
Péter apostol bizonysgtétele a szentlélekról. ÜRMÖSI KÁLMÁN	88.
Egyházi beszéd. ÜRMÖSI KÁROLY	203.
Történelmi pillanatok forrásai. Egyh. beszéd. PÉTERFI DÉNES	227.
Egyházi beszéd. SZÁSZ ANDRÁS	323.

II. Hittaniak, bölcselemiek.

Viszzatekintés a XIX. százévre a szabadelvű kereszténység szempontjából. PÉTERFI DÉNES	1.
A tekintély helye a vallásban. (I—III.)	7, 233, 291.
Gondolatok. BÁRÓ PETRICHEVICH HORVÁTH KÁLMÁN 50, 109, 217, 331.	
Szentábrahádi theológiája. (IV—VI.) VÁRI ALBERT	65, 188, 302.
A párisi vallásos congressus tárgyalásainak kivonata. GRÓF KUUN GÉZA	94.
A hit virágai. Imák a nők számára. XXXIV—XXXV. RÉDIGER GÉZA	141, 201.
Gyöngymondatok. Gyűjtötte KISS MIHÁLY	166.
Az áldozat a vallás központja és melegágya. (Franziából.) FERENCZ JÓZSEF	177.

III. Nevelés és oktatásügyiek.

A katholicismus és protestantismus a népnevelés szempontjából. PAPP MÓZES	28, 78, 144.
Unitárius kollegium	170.
Kozma Ferencz jubileuma	287.
Történelmi és aesthetikai muzeum főiskolánkban. (g. k.)	341.
A művészeti nevelés Németországon. (g. k.)	342.

IV. Életiratok, történelmiek.

A maroskőri unitárius esperesség visitori végzése 1684-ben KELEMEN LAJOS	39, 152.
Jakab Elek élete és munkássága. (Arczképpel.) KOZMA FERENCZ	121.
Koncz Judith. (Nekrológ.) PÉTERFI DÉNES	220.
Charruaud Desiré. (Nekrológ.) PÉTERFI DÉNES	333.

V. Egyházi élet.

Unitárius gyűlések Londonban	171.
Az angol unitáriusok gyűlései. CSIFÓ SALAMON	214.
Az unitáriusok főtanácsi gyűlése:	
I. Ferencz József püspök megnyitó beszéde	244.
II. Püspöki évi jelentés	245.
III. Ferencz József püspök felavató imája az új kollegium megnyitásakor	254.
IV. Id. Daniel Gábor főgondnok megnyitó beszéde	257.
V. Bárány P. Horváth Kálmán főgondnok üdvözlő beszéde	258.
VI. Elintézett ügyek. CSIFÓ SALAMON	260.
Beszéd a Berde siremléke leleplezésekor. FERENCZ JÓZSEF	267.

VI. Vegyesek.

Párisi levél. CHARRUAUD D.	43, 100, 159, 275.
Szép élet. (Költemény.) NAGY LAJOS	212.
Szentiványi Gyula köszöntője a Berde serleggel	272.
Angol istentisztelet a kolozsvári unitár. templomban:	
Ima. BROADRICK T. B.	315.
Beszéd. CEREDIG JONES E. Ford. CSIFÓ SALAMON	316.
Californiai levél. BUTTRICK F. J.	329.

VII. Irodalmi Értesítő.

Vasárnap. Szerk. Nagy Károly. *Ism.* . . . 53. Szolnok-Doboka vármegye monographiája. Irta Kádár József. *Ism.* K. F. Adatok a Teleki-könyvtár történetéhez. Biás István. *Ism.* K. F. 53. A Jézus asztalánál. Irta Péterfi Dénes. *Ism.* A. 167. Unitárius kiskönyvtár Szerk. Józán M. *Ism.* . . . 168. Themistios és Dudith András. Irta Hegedüs István. *Ism.* . . . K. F. Kovács János Az angol nyelv a nemzetközi érintkezésben. *Ism.* K. F. A királyi könyvek székelvény oklevelei.

Dr. Vass Miklós. Ism. K. F. Rédiger Géza költeményeire előfizetésre felhívás. 168. Rédiger Géza költeményei. Ism. P. M. 221. Berde Mózsza életrajza. Irta Benczédi Gergely. Ism. PÉTERFI DÉNES. 282. Hangok a szabadságharc után. Gálfalvi Nagy Lajos. Ism. K. F. 283. Bedő Albert által kitűzött 100 kor. pályadíjra pályázat-hirdetés. 284. Hittan. Irta Ferencz József. Ism. 334. Alkalmi és közönséges egyházi beszédek. Irta Tompa Mihály. Sajtó alá rendezte S. Szabó József. Ism. . . . 334. Egyházi beszédek. Irta Jancsó Sándor. Ism. . . . 335. Theol. Ismeretek tára. Szerk. Zoványi Jenő. Ism. . . . 335. Levelek a jezsuiták erkölestánáról. Dr. Tüdős István. Ism. . . . 335. A chemia rövid vázolata. Dr. Nyirelv Géza. Ism. . . . 335. Az egyházi, papi és tanítói jövedelem szaporítása. Irta Széki Ákos. Ism. (ch.) 336. Márta és Mária. Irta Barde Eduard. Ford. Varga Gyuláné. Ism. . . . Koszoru füzetei. Ism. . . . 336. Árvaházi képes Naptár. Ism. . . . 336.

VIII. Aranykönyv.

Az „Ezredéves Emlékalap“-ra tett kegyes adományok. 63, 225. Adakozás a kolozsvári templom belső szépitésére. 176. Adakozások a Sepsi-Szent-Györgyön építendő unitárius templomra. 64, 176, 225, 345. A küküllői egyh. körben tett kegyes adományok. 119. A siménfalvi egyh. községben ajándék. 120. Adakozás a kolozsvári unitárius egyházközségben. 225. Adakozás a sepsi-szent-györgyi egyházközségben. 346.

IX. Különfélék.

Victoria angol királynő. Főt. Ferencz József. 54. A székely ügy. 54. A székely kérdés. 169, 286, 337. Wlassics Gyula. 56. Gyula-Fejérvárról. Ausztriában. Páduai szent Antal társaságok. 58. A római pápa világi uralma. 59. Franciaországban a szerzetes rendek megszabályozása. 60. Spanyolországban a jezsuiták. Kőváry Mihály. 61. A brit és külf. unitárius társulat. 111. Az egyetemi prot. theol. facultas. A protestantismus veszteségei. 112. A jezsuita moral. A róm. kath. egyház a XIX. évszázban. 113. Oroszországban Tolstoi gróf kiátkozása. 115. A protestáns tanárság. 117. Sárdi István. 118. A székely nép. 169. Sepsiszentgyörgyi unitáriusok. Mit irnak a gagyiak urvacsorájáról? (K. —ó.) A Krizamesék és Benedek Elek. (K. —ó.) 172. A kolozsvári unitár. collegium. (s. u.) 173. Tudori szigorlat. Papnevelő intézetünköl. Egy japáni nyilatkozata. 174. Spanyolországban visszahatás

a szerzetesek ellen. 175. Angliában — az új király esküje. Franciaországban az egyesületi törvény. 222. A szabad protestánsok missiója a katolikusok között. (ó. —n.) 223. Tolstói gróf levele a szent zsinathoz. 224. Az unitáriusok a Prot. Irod. Társaság közgyűlésén. 285. Az udvarhelyi templom. Három kép. Jakab Elek sirkövének leleplezése. 288. Franciaországban az egyesületi törvény szerinti eljárás. Angliában — Westcott †. A pápai udvartartás 289. Olaszországban a vallási reform 290. Angol testvéreink. Báró Prónay Dezső miskolci beszéde. 337. Alapítvány áttértek számára. Ausztriában a „Los von Rom“. 338. Németország. Franciaországban. 339. XIII. Leo pápa jubileuma. 340. Olaszországban a prot. egyházak egyesülése. 341. A római katholicismusról. Japánban — a keresztény miveltség. 341. Isk. értesítők. 342. Az anarchismus gyógyítása. (ó. —n.) 343.

Gyászhirek. 62, 118, 224, 290, 344.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXVI. évf.

1901. Január—Február.

1-ső füzet.

Viszszatekintés a XIX. százévre a szabadelvű kereszténység szempontjából.

Az a vallási irány, mely az ész jogát az emberi lélek magasabb nyilatkozataira, a vallási dolgokra nézve is elismeri, a XIX. százévet egyik legfényesebb és legnagyobb korszakának fogja mindenkor számítani. Nemesak a természettudományok tettek a lefolyt százévben esodálatos haladást, nemesak a természettan, vegytan, esillagászat és élettan alakultak át és gyakoroltak a létrehozott gazdag eredményekkel a nemzetek életére átalakító befolyást: hanem a vallásos gondolkozás is magába új fényáramokat véve megtermékenyült, a régi népek műveltségének teljesebb ismeretével és a külső világ szélesebb kiterjesztésével a vallástudomány is kibővült és az egyes lelkekben nyilatkozó profétismus által új alakulásokat szült.

A XVIII. százév, a „fölvilágosodás korszaka“, felszínre hozta újra az észszerűséget, a rationalismust, de a természetfölöttiséggel, a supranaturalismussal vívott harcok után is a kettőnek ellentéte és félelges vegyülése az, mit a XIX-nek örökségül átadott. Kétségtelenül a XVIII. százasztendő észszerűsége a természetfelettségre alapított orthodox dogmarendszert áttörte és a romokat az útból eltávolította; kétségtelenül érdeméül kell betudni azt is, hogy az erkölcsöt, a kereszténység emberi oldalát kiemelte. De észszerűsége mégis félelges, félszeg, igen köznapi volt, helyes történelmi érzék hiányában szenvedő, a kijelentés, ihletés, esuda kérdéseire és más kérdésekre nézve hol az okossággal, hol a kijelentéssel alkudozó. Priestley halhatatlanság formája, „hogy az ember Isten ereje által föltámasztatik a halálból és ezért halhatatlan“. A XVIII. százév észszerűsége osztotta az általa ostromolt természetfölötti nézet hibáját,

osztotta a deisticus felfogást, Istennek a világtól elválasztását és ezzel együtt a világ rendjébe való benyulásait, a csudákban való hitet.

A XIX. százév az észszerű vallási irányra másként zárul. Nagyobb szellemi erővel érintkezett és ez érintkezésben, e kölesös hatásban nagyobbra, magasabbra emelkedett. A természettudományok fölfedték az okozatosság törvényét az egész világegyetemen keresztül és Schleiermacher „Universuma“, a vallásos lélek előtt a XIX. százévben érthetőbbé lett. A természeti törvények csak a jelenségek sorozatának megjelölései és másodrendü okok, de a legfőbb ok a mindenütt ható isteni Akaraterő. A szabályozó isteni hatalom mozog mindenütt, az anyag minden jelenségében és törvényeiben, és hullámszik a prófétai ihletben. A deistikus felfogás helyébe egységesebb, a theisticus lépett. Isten nem a világon kívül álló és annak folyásába csak egyes alkalmakkor csudás uton benyuló, hanem a világban benlétező, abban örök törvényei szerint folyton működő, teremtő erő, magát minden lényvel közlő élő hatalom.

A XIX. százév az észszerű vallásos gondolkozásban magára az emberre nézve is másképp zárul. Az embernek a világhoz való viszonya ma másként van megvilágítva. Az ember az Istentől áthatott világegyetemmel áll szemben és benne. Ott áll a végtelen határokig terjedő kosmosban kosmicus viszonyban. Az ember a nagy egésznek része és annak törvényeit követni, azoknak engedelmeskedni kell, de a nélkül, hogy e törvények kényszerüsége közt különységét megsemmisítve vagy az isteni Erőben magát teljesen elmerítve kellene éreznie. Az ember a nagy egészhez tartozó, de a mindenséget átható isteni Erőnek a természeti világon túleső, felül levő világában való részesedés által szabad, erkölcsi lény.

És a XIX. százév észszerű vallásos gondolkozása megtalálta a helyes történelmi érzéket a Jézusra nézve is. A XIX. százév tanulmányozta a külső világ jelenségeit, a földnek mélyen rejtett rétegeit és az űrben forgó csillagok káprázatos tüneményeit oly mértékben, mint azelőtt soha egy százév sem, és megismert egy sok ezer és sok

millió évről szóló tanulságos történelmet. Tanulmányozta rég letűnt népek életét, a különböző népfajoknál, nemzeteknél az emberi szellem munkájának történelmét, és e történelmeket megismerve összehasonlíthatott és az összehasonlítás megoldhatatlannak látszó kérdésekre is világosságot derített. A XIX. százév megpróbálta közeledni és közelebb jött a kereszténység megalapítójának fenséges személyiségéhez is. Megtalálta a helyes utat e esodás személyiség megismeréséhez. Tanulmányozza a Jézus korát, e korbéli vallási és társadalmi viszonyokat, e kort jellemző uralkodó eszméket, tanulmányozza működése színhelyét, a Galieai tenger szépséges környékét és nemzete fővárosát, Jeruzsálemet. Bemélyed a Jézus vallásának irodalmába, átvizsgálja az evangéliumi iratokat, mindazt, a mit Jézusról az első keresztény százévekben irtak és mindazt, a mi azokra világot deríthet, az apocalypticus irodalmat és a hellén szellemet. A XIX. százév közelebb jött a Jézushoz. Megbirta különböztetni az evangéliumokban a különböző elemeket, melyek azokban vegyültek; megbirta különböztetni a mythost és a való történelmet, a vallásos részt és a hellén bölcselmet; és ugyanakkor föl tudta ismerni a Jézus vallásának és személyiségének való lényegét, igazi fenségét: azt a bámulatos, esodás istenfiúságot, melylyel a világnak hatalmává lett. A XIX. százév végén a történelmi Krisztus áll, mint út, mint igazság, követendő példa azoknak, kik az üdvet a kereszténységben keresik.

S másként zárul a százév magukra a szabadelvű keresztény egyházakra. A XVIII. száz végén az észszerű vallásos nézletnek még alig volt más egyháza annál, mely a hitujítás első idejéből — esodálatos módon — Magyarországon fönmaradt. De a mint az észszerű vallásos nézlet a tudomány világosságától el nem zárkozva tisztúl és az egyházi egyesülés alapjául nem egy hitvallást állit oda, hanem a keresztény eszményt; a mint a szabadelvű kereszténység a hitnézetekre nézve a szabadvizsgálódás jogával, kifejezést nyer: megindul az alakulás folyamata. A mint Amerikában fellépnek (Channing (1819) és Parker Tivadar (1841), a szabadelvű kereszténységnek nagy képviselői, a néhány unitárius gyülekezet száma szá-

zakra növekszik. Channingnek híres baltimore-i beszéde után Boston, az Egyesült Államok mivveltségi főhelye meghódol az új eszméknek és Massachussets államban számos unitárius gyülekezet alakúl és azután más államokban is, a százév folyamán Bostontól az aranytermő San-Franciscoig, az Atlanti tengertől a csendes Ozeán partjáig, mely gyülekezetek a mivveltségnek és hazafiságnak a legjobb elemei közé számíttatnak s Channing, Emerson és Parker az amerikai irodalomnak kitűnőségeiül s velük Longfellow a költő, Webster a szónok és mások.

Hasonló történt Angolországban is. A XVIII. száz végén alakult gyülekezetek, a XIX. elején még nem nagy szaporodást mutatnak, de a mint az észszerű kereszténység fejlődése előhaladt, az ország nagyobb városaiban és a vidéken is egymásután keletkeznek az új egyházak; egyfelől az amerikai unitarismus hatása folytán s másfelől Martineau, Tayler és társaik szelleme által a lefolyt százévben számottevő egyházzá nőttek, eleinte Manchester központtal, később Londonnal, a fővárossal, a százév második felében Martineau hatalmas szellemének vezetése alatt, kitűnő erőket adva a nemzetnek, a nemzet közéletének, Carpenter Vilmost a tudománynak, Chamberlaint a parlamentnek.

A szabadelvű vallásos nézet a XIX. százévben egyházat alapította a távol Keleten is, egyházat ott, hol egy régi, a kereszténységtől nagyon különböző vallás rendszer sok százéves szálaival fonta át a lelkeket. A XVIII. százban az észszerű vallásos nézetnek nem volt egy talpalatnyi helye sem a brahmanismus nagykiterjedésű földjén. Merészség lett volna arra gondolni, hogy lesz-e még XIX. százban is. De a nyugoti mivveltséggel érintkezett hindu tehetség esodát mivvelt. Rám Mohun Roy, az összes vallások szent iratait eredetiben ismerő raja (rádzsa) volt az első, ki észszerű vallásos eszméket kezdett hirdetni és Calcuttában gyülekezetet alapított (1830). Sok éven keresztül egymagában állott e gyülekezet. De a mint a nyugoti mivveltség terjedt és jött Keshub Chunder Sen, e prófétaí szellem, a Jézusról tartott beszédeivel és felolvasásaival, mint a brahmanismus átalakítója, s utánna, „Kelet Krisztusával“ Mozoomdar, az ő méltó

tanítványa: Indián keresztül minden év újakkal gyarapította az „Isten társasága“ gyülekezeteinek számát s gyarapította a legjobb elemekből, azokból, kik miveltségüknel és vagyoni állásuknál fogva egyaránt alkalmasak arra, hogy a hindú népfaj szellemi fölszabadításával együtt, annak társadalmi fölszabadításán munkáljanak.

Az európai szárazföldön az észszerű vallásos nézlet külön egyházat nem alkotott, azoknál a viszonyoknál fogva, melyekben az európai egyházak vannak, s melyek az új alakulásokra akadályozólag hatnak. De a XIX. százév azért sehol fényesebb, nagyobb nyomokat nem hagyott, mint e keresztény egyházakon. Egymás után tűnnek fel a vallási nagy gondolkozók, a keresztény nagy tudósok, Németországon Strauss, a tübingeni Baur (F. Ch.) Hase és társaik, Schweitzban Schweizer, Lang és Keim Tivadar, s Franciaországban jönnek Renan, Coquerel és Reville, Németalföldön pedig Scholten, Kuenen és Tiele, s vizsgálódásaik az észszerű vallásos nézeteknek, a szabadelvű keresztény eszméknek megerősítése. Egyházak nem válnak ki a régi egyházakból, de szellemük áthat és megtermékenyít egyeseket és gyülekezeteket, a szabadelvű kereszténység Németországon egész területeket hóditott meg, Németalföldön az egyházaknak egy jó részében hatalom lett, Schweitzban Lang Henrik bátor szózatát a bérezek közt a gyülekezetek csaknem mindenütt visszahangozzák, Franciaországban Coquerel szava az üldözések ellenére is az egyházak tekintélyes számában a szabad szellemnek diadala. És a kiket e szellem megragadott, Franciaországban és egyebütt is zsarnok kormányokkal szemben a politikai szabadságnak is hősei voltak és szabadságszerető kormányok alatt képviselői a féktelen szabadossággal szemben a józan szabadságnak.

És a XIX. százév jelentős arra az egyházra, melyet az észszerű vallásos nézlet a XVI-ban alkotott Európa keleti részén, Magyarországon. A mult idők viharaitól sokat szenvedve jött át ez egyház a XIX. százévbe, a küzdelmekben kifáradva, a mostoha időjárástól megviselve annyira, hogy voltak pillanatok, mikor felmerült létkérdése, mikor nem lehetett tudni, hogy mi lesz ez egy-

háznak sorsa. De mikor az észszerű vallásos irány más államokban éléhaladt, mikor a nyugoti mivelt népeknél polgárjogot nyert és a szabad keresztény egyházak szervezése megkezdődött; mikor ezt a sokáig üldözött irányt Europa és Amerika legkiválóbb szellemei igazolják: mint egy villany folyam járja át az ezáltal nyújtott érzet a magyar unitáriusok egyházát. És ekkor nemcsak hogy hizalom és új erő száll belé, hanem belép a szellemi fejlődés ama folyamába, melyet a XIX. százév hozott magával, lépést tart a vallásos gondolkozás előhaladásával, és a százév második felében Kriza és Ferencz József vezetése mellett tényleges öszszeköttetést tart fean a nyugati szabad keresztényekkel. Számban is gyarapodva teljesíti hivatását, s tagjaiba egyszerűséget és becsületet, miveltséget és nemzeti szellemet inspirálva, a legmegbízhatóbb elemet nyújtja a nemzetnek, melyhez tartozik, jeleseket szolgáltat a mivelődsnek: a nemzeti költészetnek Aranyosrákosi Székely Sándort és Krizát, a tudomáynak Brassai Sámuel, a nemzeti történelemírásnak Jakab Eleket és Kőváryt, a közéletnek több kiváló egyént, a mivelőds ezéljainak ápolására a jóltevők egész sorát, a százév végén a fejedelmi nagy alapítót, Laborfalvi Berde Mózsát.

A XIX. százév nagy időt jelent az észszerű vallásos nézletre. Maga e vallásos nézlet a százév folyama alatt folyton tisztult, mint szabadelvű kereszténység folyton haladó irány lett. A tudomány világosságánál közelebb jött a Jézus kereszténységéhez, annak jegyében új egyházakat alkotott és előbbre vitte a régibb egyházat. Ezzel jön át az új százévbe. Ezzel néz a jövőbe. Bizva az emberiség haladásában, bizik a jövőben, az új százban.

PÉTERFI DÉNES.

A tekintély helye a vallásban.*

I.

Egyes emberek értelmi fensége, mely bizonyos korszakokban megnyilatkozik, adja meg az emberiség tovább fejlődésének alapját, színét, jellemét. A nyüzsgő-mozgó sokaság, mely az élet tolongásában csak a felszínen megszerezhető táplálékokból tartja fenn szellemi életét, már e tulajdonságánál fogva rá van utalva egy nyugodtabb, fejlettebb, mélyebben járó erő támogatására, melytől megnyerje törekvései irányát. Egy-egy ilyen erőnek befogadása, azonban, az általánosságokban mozgó emberiség részéről, sohasem történik oly módosítások mellett, mint a milyenekkel azt a kezdeményező szándék előhozta; vagyis, minden, a kiválóbb elmék által a világba hozott eszme a legtöbb, sőt talán minden egyes esetben módosul, ferdül, helyesbül, a szerint, a minő szempontokból nyer gyakorlati alkalmazást. Altalában véve, igen ritka eset az, hogy egyes ilyen irányító eszmék elérnék azt a hatást, melyet önmagukban eredetileg föltételeznek; és pedig egyszerűen abból az okból, mert az emberek azoknak gyakorlati alkalmazásában szeretnek végletekbe menni.

Legkiválóbb példa ez állítás igazolására a Jézus és követői által megalapított keresztény hitrendszer. 1900 éves multja életereje mellett bizonyít, melynek intenzívebbnek kell lennie a történelem által e határidőn belől megteremtett és túl is élt alkotásoknál. De vajon ez életerő ama történelmi fejlődésben van-e, melynek eredményeként a korábbi és későbbi egyházi atyák, reformátorok theologiáiból, a 30 éves és más vallás-háborukból, a tridenti, vatikáni zsinatok, a szent inquisitio és pápai bullák határozataiból előttünk áll egyfelől az együgyű vakhit, babona, előítélet, másfelől a kételkedés, megátalkodottság, hitelenség? Ha a történelmi kereszténységet általánosságban vizsgáljuk, e vizsgálatnak eredménye vajmi kevésbé igazolja minden egyes történelmi keresztény hitfelekezetnek ama tantételét, hogy a keresztény eszmék legalkalmasabbak az emberi

* Dr. James Martineau: „The Seat of Authority in Religion“.

szelid, egyszerű, önzetlen tulajdoságok kifejtésére és emelésére; holott a kereszténységnek minden egyes tiszta meggyőződésű követője éppen ezeknek szolgálatába szegődve igyekszik azok megvalósítására.

E ténynek vizsgálása és elbírálása újra csak végletekbe sodorja az embert. Ugyanis, szeretjük azt állítani, hogy a keresztény eszmék hűségese, valódi követése lehetetlen amaz időbeli nagy távolság miatt, mely minket elválaszt az eredeti eseményektől, melyek megadták azon eszméknek a megérthetősre föltétlenül szükséges keretet. Vagy pedig arra hivatkozunk, hogy imé, előttünk áll egy, az emberiség részére alkotott hitrendszer, melyet legjobb emberi ismeretünk szerint tökéletesnek nevezünk, s ha annak őszinte követésében mégsem juthatunk el a megkívánt eredményre, úgy nem az emberben, hanem a rendszerben kell keresnünk a hibát. Vagy pedig, végül, úgy okoskodunk, hogy a keresztény hitrendszer annyira meghaladja az ember gyakorlati életének terét, körét, hogy az nem is tűnik föl egyébnek, mint utopiának. Ha csak a *történelmi* kereszténységet vizsgáljuk, bizony nem is juthatunk egyéb eredményre.

Vegyük csak tekintetbe a római egyház katedrálisait; az egyház úgy tekinti azokat, mint Isten hajlékait, melyekben kizárólagosan kell imádni Őt, a Jézus Krisztus hagyományai szerint; de minek tartjuk azokat egyebeknek, mint szent monopoliúmoknak, melyeket megszentelteleníthet a legtisztább emberi szándék. Vegyük a különböző confessioikat, melyekben mindenütt benne van az, hogy az ember csak e hit szerint talál idvességet; de hol van ember, a ki bármelyik confessio szerint is nem általános, csak részleges idvességet is tudott volna e földre hozni? Vegyük a szentháromság tanát, mely kevés kivétellel az egész történelmi kereszténység öntudatába átment. Az ősi zsinatoktól le egész napjainkig mit tudunk róla egyebet, mint hogy az titok, melyet bolygatni nem szabad? És a kik azt nem hiszik, esodálatos dolog-e, ha azt felelik az egész szentháromsági ügyre, hogy a tiszta világossághoz legközelebb álló lény titokból semmit sem tanul, titok útján sohasem idvezül? És viszont, esodálatos dolog-e, ha a Jézus emberi voltát hirdetőnek azt feleli a szentháromság hívó, hogy őt mint csupán embert a hit dolgaiban legfőbb tekintélynek el nem ismerhetjük? És így van ez sok más kérdéssel is. A pápaság s általában a hierarchia intézményének semmiféle fő és segéd-tudomány a Jézus által tanított elvekből alapot teremteni nem tud; a hitviták, a dogmai határozatok általános érvényességének ellene szól minden psychologia, mit eddig

emberi dolgokra alkalmaztak; a szentség és hit nevében indított vallásháborúk, melyeknek végeredménye mind csupa érdekszerződés volt, a történelem ítélőszéke előtt megkapják valódi jellemzésüket, mint politikai fegyvertények. Ha, végül, ezekhez veszszük anapjainkban is fennálló amaz állapotot, hogy minden egyes keresztény hitfelekezet önmagát a Jézus elvei valódi értelmezőjének tekinti és hogy tantételeiben a Jézus elvei rendszerbe öntésének teljes kimerítését találja: úgy nem csodálkozhatunk, hogy a mai kor szelleme, a mindenható üzleti szellem áthatja a vallási kérdéseket is teljes mivoltukban. És ha akadt vagy akad egy-egy lélek, mely az emberiség boldogítására előhozott keresztényi elvekben az azokat jellemző *alap-szellem* kutatását hirdeti, szava elvész, vagy kevés követőre talál az óriási zsibongó tömegben, mely, az embert egyedül célra vezető egyéni lélek élete helyett, a hagyományos bigottériák kényelmes árnyában üzérkedik.

Imé, az 1900 éves múlt dicsősége mellett a sötétségre emlékeztető árnyék! De mégis a Jézus alakja, a szeretetnek mindent átható ereje; a hitnek felmagasztaló hatalma, a tiszta szívnek boldogsága; Istennek, mint erkölcsi kormányzónak gondviselése; Istent az egyéni emberi léleknek szabad úton való megközelíthetése: mindezek érintetlenül, tisztán állanak ma is, mint állottak 1900 éven keresztül. Az állítás tehát, hogy rossz, vagy utólráhetetlen a rendszer, oda módosul, hogy az a történelemben ferdén állított az emberiség elébe követés, alkalmazás céljából. A kereszténységet, s általában az ember lelkében élő vallásos érzéseket és eszméket ezen az úton is lehet vizsgálódásunk tárgyává tenni, s egy ilyen utat kívánok én is megismertetni, melyet Dr. Martineau jelöl meg.

Dr. Martineau idézett művében, mely éppen 85 éves korában jelent meg, számot kíván adni saját egyéni hitéről, mely hosszú életén keresztül nyugodt óráiban és tudományos kutatásai közben lelkében formálódott. A XIX. százévnak teljes három negyed részét átölelő munkássága a vallási kérdéseket érintő leghevesebb küzdelmek körébe esik. Minden egyes újabb fölfedezés, mely az általános emberiség gyakorlati életét újabb irányba terelte, egy-egy új irányzatnak lett szülője a szellemiekben is; és az az egyszerű evangeliumi hit, melyet ő a szülői házban, iskolában, baráti körben tiszta jellemek érintkezéséből szívott magába, kénytelen volt különböző módosulásokon keresztül menni, hogy gondolkozó lelke előtt tiszta világításban állhasson, mint életének egyedüli vezetője. A fizikai

tudományok sikerei, az összehasonlító nyelvészet, földrajzi ismeretek, archaeologiai kutatások eredményei által a világirodalmi művek és világtörténelmi események újabb értelmezése; a társadalmi és politikai mozgalmaknak hatása alatt az egész embervilág külső és benső életének teljes megváltozása: mindezek óriási hatással voltak egy oly lélekre, mely eme változások hosszú sorozatán keresztül hitet táplált önmagában egy, a világot erkölcsileg kormányzó Istenség iránt.

És Martineau-nak kutatásai közben legelső kérdése is az, hogy vajon a modern idők új szelleme megváltoztatta-e annyira a hitet egy Istenben, hogy e hitet immár nélkülözhetjük? Vagyis találatott-e valami, a mi az isteni okozat elvét lerontsa?

A modern idők egyik nagy fölfedezése: a világmindenség óriási bővülése a térben. Erre vonatkozólag a tudományok elve ez: hogy t. i. a kozmos, úgy a mint azt ma ismerjük egységes és épen úgy egységes annak törvénye is, és áll mindaddig, míg e törvénynek hódol. De vajon mi hozta elő ezt az egységes törvényt? Feleletünk erre csak az lehet, hogy az egész világegyetemben mindent csak értelem rendezhet, oszthat be és tarthat fenn; s minthogy a világegyetemben törvény szerint beosztott rendet találunk, annak okozója is csak értelmi erő lehet. Igaz, hogy a hit eddig e világot sokkal kisebb alakban és kevesebb változatban látta, s természetesen csak az abból merített tapasztalásokból következtetett annak szerzőjére; de most a mennyiség szaporulatával vajon megváltozott-e a minőség? Elveszte t-e a kozmosból a rend, mely annak egyedüli fentartó eleme? Ha ez így van, akkor elesik a tudomány elve egységről, törvényről egyaránt, — ez pedig föl nem adható. De menjünk csak tovább. Miképen értelmezi a kozmos önmagát mielőttünk? Azon az egyetlen úton, mely okról törvényre, törvényről tényre, tényről érzékre való hatásában határozódik; és mi az érzékről a tények látására és arról a mi van, arra következtetünk, a minnek lennie kell, s e következtetés útján jutunk el a végső értelmi okig, melyet kisebb alakban önmagunkban fedezünk föl. Egyéni lélek áll szemben egyéni lélekkel; de mennyivel fönségesebb ma az az út, mely ezernyi újabb változatosságával öntudatos életre ébreszti a lelket oda juthatásáig! Vagy talán a kozmosban a nagy dimensio meghaladja egy személyi lélek tehetségét? De akkor hogyan mérheti meg és foghatja fel az ember személyi lelke azt, hogyan gondolhatja a gondolatot meghaladónak? Még a végtelenség

eszméje sem idegen előttünk; ha lelkünket ez eszme zavarja, csak kissé mélyebbre kell tekintenünk, hogy ott fölfedezzük a vágyat — és van-e annak határa?

Az az értelmi erő tehát, mely okozója a kozmosznak, él ma is abban, vagyis van Isten a természetben, kinek munkáját csak több változatban mutatja a tudós, mint ezelőtt tette azt a hit — de semmiben érdemileg meg nem változtatta.

A tudományok második nagy fölfedezése: a világ mindenség óriási bővülése az időben. Bizonyos az, hogy az egyszerre való teremtés bibliai elve nem állhat fenn a tudományok mai emelkedettsége mellett. De mit nyújtanak azok e részben a biblia helyett? A bibliai elvben hívők csak 6000 évig jutnak a világ teremtését illetőleg; de a felásott köveken, emlékeken látható irások azelőtti időkről is beszélnek, sőt még ezeket megelőzőleg is kellett lennie életnek, — történelmi életnek. De itt sem áll meg a tudomány; okoskodása, következtetése elvezeti odáig, mikor az egész mostani világrendszer egy egész gőztömb volt, abból vált ki a nap, a naptól a föld, a hold, csillagok és a föld kiszámíthatatlan időbeli körforgásában elveszítette felületének hőségét, a helyett termő réteg képződött rajta, melyen megjelent a legelső sejt és abból a fejlődés fokaiban származott a szerves életrendszer.

Tegyük fel, hogy ez így van. Mi a különbség a régi és az új tan között? Csupán csak az, hogy az előbbi az okozást koncentrálja, -- az utóbbi szétesztja. Mindkettő munkájának az eredménye azonban ugyanaz. A hit tehát e téren is nemhogy veszített, de nyert erejében. Mert az atheizmusnak csak olyan világban volna értelme, a mely romlásba tér, mert nem lenne benne törvényen alapuló rendszer; de e világban semmi sem bizonyítja a romlást, még csak tendentia sines arra.

A modern tudományok harmadik nagy fölfedezése: az erők correlatioja és conservatioja. Bizonyos az, hogy az erő mennyisége, mely egyik alakban eltűnik, ugyanaz, mint a mely újra megjelenik az azt követően. Ebből pedig az általános következtetés az, hogy az erők megkülönböztetése különböző fajokra, csak látszólagos, valóságban, azonban csak egy — lévén csakis a fázisok különbözők, melyekben az megjelelenik. Erre következik Martineau-nak egy hosszú fejtegetése az erőkről, t. i. a miket a tudomány annak nevez. Jelen alkalommal, azonban, elégséges egy korábban e folyóirat lapjain bővebben ismertetett munkájára hivatkozni, „Tanulmány a

vallásról". (1900. 3. füz.) Az ott jelzett fejtegetéseknek végeredménye az, hogy a miket a tudomány physikai erőknök nevez, nem egyebek okozati kapcsolatoknál, melyeket ha végső forrásukig kísérvnk, megtaláljuk a mindenek fölött álló egyetlen értelmi okozó erőt — Istent.

Imé tehát a modern idők nagy fölfedezései csak emelik igazi értelmezésükben ama hitnek értékét, mely intuitiv alapokra építve jut el legfensőbb, legszentebb tárgyaéhoz.

Lássuk továbbá Isten munkájának létezését az emberiségben. Midőn a világról úgy kívánunk beszélni, mint egy megalkotott rend systemájáról, az emberi társaság rendszeréből kölesönzünk egy szót és azt mondjuk, hogy az a *törvény* birodalma, melyben minden mozgás vagy cselekedet egy uralkodással való összhangban áll. Megjegyzendő azonban, hogy mennyire más, fejlettebb formát ölt ez az eszme, a mint a világi munkásságban fokozatosan emelkedünk az állati életig. Eme munkásságot az állati életben ösztönnek nevezzük. De minek nevezzük azt az emberben? Mert van ott sok és nagy különbség. És pedig nem az itt a különbség, hogy az embernek kevesebb ösztöni élete volna, mint más teremtményeknek, ellenkezőleg, meg is haladja azokét. De a midőn az embert elragadja az ösztönszerűség azon tárgyak iránt, melyek természetének adva vannak, ő megjegyzi és emlékszik azokra, ha újra megjelennek cselekvései körében; és így, a mi előbb csak a sötétségben való botorkálás volt, most előrelátott célhoz vezető világos uttá válik. Ez az emberi életben véghezmenő változás az, mely cselekedeteinknek a „természetes“ „öztönszerű“ helyett az „erkölesi“ jelzót adja. A kényszerűség, öztönszerűség, mely bizonyos életekből a törvénnyel szemben kisugárzik, az embernél erkölesi itéletté változik.

És itt meg kell vizsgálhunk az emberi erkölesi itélet jellemvonásait. Mikor erkölesi itéletet mondunk, sohasem értjük azt dologra vagy tárgyra, hanem személyre. A személy cselekedetei történetének pedig három eleme van, u. m. a szándék, mely azokat megindítja, a cselekvés, mely azokat végrehajtja, és az okozat, mely az előbbieket követi. Már most e három elem közül esupán az első az, melyre erkölesi itéletünket alkalmazzuk, mert csak az a jellem kifejezője. És mi itélhet meg jellemet? Bizonyára jellem, mert csak az bírja önmagában itélete tárgyának föltételeit — és a jellem forrása az egyéni öntudatban van. Erkölesi cselekedeteink rugója tehát a velünk született egyéni öntudat, melyet a testi élet fokozatos haladásával csak fejleszt az idő, mint adott anyagot, de sem szokás, sem közvélemény nem módosíthatja.

Csodálatos mégis, hogy igen sokan e két utóbbit tartják minden erkölesi ítélet alapjának. Azonban az az emberi társaság, mely *önmagát* az erkölesi törvények forrásának tartja, gyorsan oszlásnak indul; mert szokás, közvélemény mind emberi productumok, emberi productum pedig ember fölött álló tekintély nem lehet.

Hasonlót mondhatunk a haszonelvűség iskolája követőiről, kik ugyanis az emberi cselekedetek rugóivá a hasznosságot akarják tenni. De ez elv alkalmazásában hol találjuk meg az erkölesi jelleget? Lehet-e valami erkölesi vonás abban, a mi csupa számításra alapszik? Egyedül az egyéni öntudat az, mely megismerteti velünk a kötelezettség elvét és kizárólag a kötelezettség elve vezet vissza minket az egyéni *erkölesi* öntudatra, mely egyedüli fejjél csak hasonló erőt ismer el, ez pedig az, melytől vesszük öntudatunkat — Isten.

Főltaláljuk-e továbbá emez isteni munkálatot a történelemben? Az emberben az erőnek három fokozatát találjuk: a physikait, értelmet és személyit. Az első úgy szerepel, mint élő tárgy föltétele, a másik kettő pedig mint erkölesi lényé. Itt csak a két utóbbit vehetjük tekintetbe, mint a melyek az embert mint erkölesi lényt jellemzik, mert az ember csakis mint ilyen vesz részt a történelem folyásának intézésében — mint physikai lénynek vizsgálása más térre tartozik. De vajon ki lehet-e hagyni vizsgálatunkból emez utóbbi erőt? Bizonyára ki; mert az emberiség történelmét nem physikai, hanem csupán személyi, erkölesi erők teszik folytonossá, egységessé. Ha pedig ez így van — a minthogy másképpen nincs is — úgy a fennebbi okoskodás alapján bizonyos az, hogy Isten nemesak a mostani vagy *egy* nemzedékben, hanem az összes eddig élt nemzedékek munkájában tényleges szereplő volt. Az, hogy az emberiség hosszú történelmén keresztül folytonosan a növekedésnek, fejlődésnek volt és van alávetve, semmit sem bizonyít az isteni részesség munkája ellen; mert mint már említve volt, az ember csupán mint erkölesi lény vesz részt a történelemben, és mint erkölesi lénynek, teljes szabadsága van biztosítva. És épen e szabadság tételezi föl amaz erkölesi kötelezettséget, melylyel egy legfőbb intéző lény iránt tartozik. Erről teszen bizonyosságot minden történelem, s így abból Istent, mint legfőbb erkölesi igazgató lényt ma kizárni akarni: egy a képtelen tagadással, melynek a fuldoklás ellen egyedüli végső orvossága a példabeszédi szalmaszál.

Az előbbi általános okoskodásoknak tehát végeredménye ez: Isten, mint létező egyedüli főök teremtette, rendezte és tartja fenn

a világot. A világban minden egyes élet rendről és törvényről tanuskodik, melyeknek egyedüli teremtője egy értelmi akarat, s melynek hasonmását a szabad cselekvéssel felruházott emberben találjuk föl. Minthogy az ember minden egyes alaptulajdonságát mástól, egy fensőbb lénytől nyeri, — e lénnyel szemben kötelezettségei vannak s e kötelezettség érzete által indított cselekedetek adják meg az embernek az erkölesi jellemet. Ezt a jellemet egyedül az egyéni öntudat fejtí ki, mely intuitive él mibennünk és úgy egyénileg, mint általános szempontokból a világmindenséget erkölcsileg kormányzó legfőbb egyéni öntudathoz vezet el, kit a hit Istennek nevez. Ő egyedül és megoszthatatlanul a mi végső tiszteltünk és inádásunk tárgya, mert egyedül ő a szellemi, erkölesi tökéletesség, ki az emberekkel egyénileg közli tökéletessége kijelentéseit.

Igy ismervén Istent, lássuk meg most, hogy a történelmi kereszténység mennyiben felelt meg hivatásának, midőn önmagának isteni eredetet tulajdonított és a Jézus által az emberiségnek adott isteni eszmék egyedüli jogos értelmezőjének vallotta magát, hagyományos és más alapokon.

A kahalikusok az egyházat, mint egyetemes egészet tartják minden vallás, minden isteni dolog egyedüli esalhatatlan értelmezőjének és megtestesítőjének. E esalhatatlanságot biztosítja ama négy *jegy*, melyek egyedül csak az egyház tulajdonságai; és ezek: egysége, szentsége, általánossága, apostolisága.

Az egyház egysége alatt a kahalikusok rendszeren azt értik, hogy míg a történelem egy hosszú korszakún keresztül az emberi értelem ezernyi ezer pusztuló légvárat épített, míg philosophiák és eretnkségek virágot hajtottak a reggeli napsugárban, de az éjszaka beálltával el is hervadtak, míg egyszóval minden változott e világon, addig az egyház tanításai külső és benső ellenhatások ellenére kezdettől fogva érintetlenül állják a vihart. De ezzel szemben lássunk csak egy pár szemelvényt történelméből.

A niceai zsinat után körülbelül ötven évvel így ír Nazianzi Gergely a szentlélekről: „*Tudományos embereink közül némelyek úgy tekintik a szentlelket, mint munkásságot; mások mint teremtményt; mások ismét mint istent; míg a legtöbbben semmiféle nézetet sem tudnak alkotni, mivel a szentírás e tárgyban semmi meghatározást nem ad.*“ És csak 589-ben a toledói harmadik zsinaton vették kánonba, hogy a szentlélek munkássága úgy az Atyától, mint a Fiutól ered.

A Jézus megváltására vonatkozólag, Irenaeus, Origenes, Augustinus, Nyssai Gergely azt állítják, hogy Jézus az ördögnek váltságdíjat adott, s csak úgy szabadíthatta föl az emberiséget, míg Anselm azt csupán az isteni igazságosságnak tulajdonítja és az ördögöt száműzi az ügyből.

A szentségekre vonatkozólag, a nyolczadik százévben még csak kettő van — a keresztség és az urvacora; a kilenczedikben már fölszaporodnak hatra, melyekhez később már a szerzetesi fogadalom is hozzáillesztetett.

E példákban nyilvánvaló, hogy az egyház egységessége is enged a változásnak, fejlődésnek; csak hogy az egyház e látszat elsimitására egy egész különleges fejlődési processust inaugurált, mely szerint minden hit csak akkor lesz orthodox dogma, midőn az egyház örök jogánál fogva, arról végleges ítéletet mond. De ennél fogva beáll az a képtelen állapot, hogy ha valaki egy-egy ilyen ítélet kimondása előtt ama dogmában hiszen és időközben meghal — elkárhozik; míg az ítélet kimondása utánig élve — mennybe jut. És mi történik az egyház egysége dogmáját szentesítő pápák között? II. Leo pápa Honorius pápát az egyházból forma szerint kiátkozta, mint a ki „hanc apostolicam ecclesiam non apostolicae traditionis doctrina lustravit, sed profana prodicione immaculatum subvertere conatus est.“ Minő egység lehet ott, hol az egyház csalhatatlan fejének elveire ilyen alakban mondják ki a sententiát apostoli folytonosság jogán uralkodó successorok?!

VIII. Innocentius, II. Gyula, VI. Sándor, X. Leo, V. Hadrián pápák boszorkányokról, azok pusztításáról rendszeres bullákat adtak ki, melyeknek szellemében óriási kegyetlenségeket vittek véghez. De hová tűnt el e bullák érvényessége? Ha száműzte azt az egyház, akkor megtagadta a pápák csalhatatlan határozatait — ha pedig nem, akkor hiszi a hihetlent.

1616-ban V. Pál pápa Copernicusnak „De Revolutionibus Orbium“ cz. munkáját kiátkozta, VII Pius 1818-ban ezt az átkot visszavonta — és ma a katolikusok, épen úgy mint mások, Copernicus elveinek hívői. Nem mondhatunk tehát egyebet, minthogy az egyház egységének elve a legképtelenebb illusio, — igazolja saját történelme.

Az egyház szentsége. Ide vonatkozólag Martineau igen sok adatot hoz fel egyes pápákról, melyeknek egyrésze azonban még vitás történelmi kérdés. De bizonyos az, hogy Borgia Rodrigo, Caesar

nevű saját fiát már gyermekkorában cardinálisnak tette; leánya házasságát (egyik szentség) felbontotta, csak azért, hogy hercezeghez adhassa; pactált a török Bajazettel, a ki ellen keresztes háborút hirdetett — és végre meghalt attól a méregtől, melyet más számára kevert. XXIII. János megmérgezte elődjét, V. Sándort. V. Kelemen, János franczia királynak és nejének teljes absolutiot adott minden eddig elkövetett és ezután elkövetendő esküszegésért, melyeket ők nem találtak jónak a megtartásra. A szent inquisitio történelme a legalkalmasabb olvasmány arra, hogy minden józan olvasó az isteni szentséget magának igénylő egyház ama korszakát a Nérocival egy szellemtől eredőnek tartsa. Egyedül Torquemadai Tamás cardinális 18 év alatt 88 eretneket égettetett meg — és vetett börtönre több ezeret. Vajon hová emelkedett a XVI. és XVII. százévek ember máglyáinak füstje? Ott lebeg az egész egyház történelme fölött, a legsötétebb árnyéket vetve az egyház „szentségére,” nem engedve keresztül a szeretet Istene napjának fényét, melegét, melyektől egyedül támad szín, élet és erő.

Az egyház *általánossága* alatt a katolikusok azt értik, hogy az mindenütt ugyanazonos. Azt állítják, hogy valamint az isteni igazság mindenütt önálló és egyforma, — úgy az azt bíró egyház is önálló és ugyanazonos mindenütt. Csakhogy nem minden, a mi önálló és egyforma, egyszersmind isteni igazság. Van egyhanguság a vakságban éppenúgy, mint a tökéletes látásban; az örökös nappalban, mint az örökös éjszakában. Ha az egyház azt állíthatná, hogy működési körén belől harez, egyenetlenség, vita sohasem volt; hogy nem kellett bajoskodni eretnekekkel, kik megzavarták a békét, akkor még hinni lehetne általánosságának érvényességében — egy kis önmegtágadás után. De imé, minden egyes zsinat azért hivatott össze, minden egyes pápai bulla azért bocsáttatott világgá, mert a katholicitás az egyházból vagy elveszett — vagy megrendült alapjában. Ha valaki a II. százévben Phrygiába ment, majdnem kizárólag csak a millenniumról hallott — mely tant Róma akkor már rég megátkozta volt; az alexandriai iskolákat kizárólag a Jézus isteni természetét hirdető tanok töltötték be — míg Antiochiában csak az ember-Jézussal találkozunk; a latin és goth, a római és konstantinápolyi theologia hosszú küzdelmei; a szeplőtelen fogantatás, a halottakért való áldozat, a legfőbb egyházi hatalom helye, a papok nőtlensége fölött folytatott viták, míg azokból szavazat-többséggel orthodox tanokat csináltak — mindezeket előbb ki kell

törölni a történelemből, míg az egyháznak általánosságot vindikálhatnak.

Az egyház *apostolisága* alatt értik a katolikusok az apostoli folytonosságot. Mi bizonyítja inkább e folytonosság hiányát az egyházban mint az, a mit Pál apostol az úrvacsoráról mond I. Kor. XI. 20—33-ban? Mikor nyújtott Jézus ostyát a híveknek, és mikor tiltotta el a profán elemet az úrvacsorai pohár tartalmának élvezésétől? Mikor gyóntatta meg Jézus bármelyik tanítványát, vagy Pál apostol Priscillát és Aquilát? Vagy mit tudna csinálni Péter apostol a nevével nevezett római templom fényes oltára előtt, arannyal himzett ruhákban? Le tudna-e térdelni a esengettyű szavára, — vagy egyáltalában áldozatnak tekintené-e az egész fényes celebrálást? Az apostoliság elvéhez szükséges az apostoli szellem, — de ezt az egyház egész történelmében föl nem találjuk. Nem teszen erről bizonytságot sem a gyóntató szék, sem a szent ostya imádása, sem a pápák világi uralmat követelő tehetetlensége, sem a Péterfillérek, sem a más hitűeknek az idvességéből kizárása.

Hasonlítsuk össze Jézus hegyi beszédét vagy Pál apostol elméletét a szeretetről a vatikáni zsinat kánonjaival — van-e bármiféle kapocs, mely azokat egybe tudná fűzni, mint közös szellem egyöntetű alkotásait. Az egyház sohasem igyekezett azon, hogy az embert hitében egyénileg fejlessze — ellenkezőleg, mindig csak uralkodni vágyott az egyénen; de ha az egyéni öntudat belátása száműzetik a lélek vallásának meghatározásából — az a vallás bizonyosan megszűnik támogatni a vallást alakító egyéni öntudatot. És mert ilyen tényben semmi apostoli vonás nincs, hiába keressük azt az egyház más ténykedéseiben.

Isteni és emberi elemek igazgatnak minden történelmet; a kettő vegyülékéből áll az élet, emelkedésében és süllyedésében. Kivételt alkot-e e tekintetben az egyház, mely magának csupa isteni tekintélyt követel? Egész történelme, mely nagyobbrészt ellentmondásokból áll, az ellenkezőt bizonyítja — és nincs hatalom, mely azt a történelmet megváltoztatni tudná. Egysége, szentsége, általánossága, apostolisága az emberi gyarló ész intézményeinek oly nagy elemét hordja magában, hogy azt az isteni ellensúlyozni nem tudja. E veszendő világban pedig csak annak van az emberi lélekre fölemelő hatása, a mi maradandóságra emlékezteti. Máshol kell keresnünk tehát az erőt, melyet nélkülözünk a legnagyobb és legrégibb keresztény intézményben.

E részben a protestánsok arra tanítanak minket, hogy mivel az egyház csupa emberi intézményeken alapuló rendszer, abban végső idvesség nem található — ott van a biblia, Istentől ihletet alkotás, egyedüli és föltétlenül megbízható vezére az emberi boldogságnak. Ime az ismert hang! Ha a katolikusnak egyháza, úgy a protestánsnak a biblia az egységes és esalhatatlan rendszer, mely magában foglalja az isteni tökéletesség minden jegyét. — Hová forduljunk? A katolikusnak megvan az az előnye, hogy önmagát úgy szerepeltetheti a világ előtt, mint élő inspiratiót, mert a mint tanítják, az egyház önmagában foglalja szemmel láthatólag mindazt a mire nézve a protestáns a multa hivatkozik; — viszont a protestánsnak az, hogy oly művel állithat elő, mit emberi intézmény el nem férített a történelemben és meg nem változtathat ma sem.

Azt, hogy a katolikusok egyháza nem élő inspiratio, úgy a mint azt igényli, már láttuk. Hát a protestánsok szentsége mennyiben ered Istentől? Vagyis, vizsgáljuk meg az isteni eredetet a a bibliában.

A modern idők ezernyi ezer változata, melyekben a tudomány politikai és társadalmi mozgalmak folytonos hullámmzásba tartják az egyéni lélek hitét, azt a kételkedő kérdést támasztják az emberben, hogy vajon előre igyekezzék-e vagy vissza? A bizonytalan jövő felé hajoljon-e a bizonytalan jelenből, melyben nincs semmi hajlandóság a stabilitásra, vagy pedig visszatekintsen a multa, melyből egy isteni tökéletességgel befejezett munka kinálkozik? Honnan vegyük az eszményt, mely valóságos bizonyossággal mutasson egy élet-czélra, ha a jelenben nem találunk egy ilyen eszményre?

El, vissza az evangéliumi egyszerűségbe, mely nem habozott követni egy isteni kijelentésen alapuló rendszert, de hitében a világ-történelem legmagasztosabb eseményeit hozta létre; el, vissza az isten-emberhez, kinck ajakáról szavakba olvadó szerető szíve dobogása hallatszik, melynek ereje a pogány-világ istencinek mesterkélt színjátékaiban elámult embereket fölriasztja: „Az Isten lélek — az Isten szeretet!” El vissza — de csak a esalhatatlan biblia útján, melyben egyedül van betetőzve minden isteni kijelentés, mi idvességgel biztatja a gyarló embert. El kell fogadnunk különösen az új-testamentumot, mely isteni tekintélyen alapuló egységes egésznek alkot, hinni mindazt, a mi benne van, és tagadni, a mi benne nincs — ez az egyedüli út az idvességre.

De isteni munka-e az új-testamentum? Martineau határozottan azt feleli rá, hogy nem; mert annyi határozatlanság, annyi ellent-

mondás, annyi isteni örökös törvényekkel ellenkező dolog, annyi emberi képzeletet meghaladó képtelenség foglaltatik benne, szemben az isteni eredetűeknek beh bizonyítható örökszép elvekkkel, hogy azt általános egészében isteni szellemtől eredő csalhatatlan ihletésnek nem vehetjük, s ezért benne végső idvességét nem találhatunk.

A synoptikus evangéliumok Jézus egyes munkáira és e munkák időtartamára nézve teljesen eltérőleg nyilatkoznak; míg az egyik nem is tartja érdemesnek megemlékezni születéséről, szülőiről — a másik a leghphantastikusabb módon körülírja azokat; az utolsó napok eseményei, a páska ünnepe megtartásának ideje, hasonlóan nem vágnak össze — és miként lehetséges ez, midőn mindenik őt követő tanítvány tőle ugyanazon módon és időben véghezvitt dolgokat látta? Ha készakarvá történt ez — úgy nem mondanak igazat a szemtanuk; ha pedig nem, akkor az ilyen munka nem apostoli szemtanútól ered — más alternativa nincs.

A negyedik evangélium nem segít ki a bajból. Ott már egészen más szellem, egy teljes philosophiai rendszer áll, mely nagyobbbrészt úgy az eseményekben, mint Jézus egész jellemzésében eltér minden más előadástól. Igaz, hogy önmagában egységes és egész munka; de van-e hitele más elbeszélésekhez viszonyítva, vagy csak ennek van-e hitele? Értéke nagy a későbbi historiai fejleményekre vonatkozólag, de még beh bizonyítva nincs, hogy szemben a más három adattal, hasonló értéke lenne visszamenőleg a Jézus személyének megérthetésére. Ha pedig az evangéliumokra, mint a melyek a kereszténységet megalapító személynek történetét igyekeznek előadni, eddigi kutatásaink nyomán ki kell mondanunk, hogy azokból az isteni ihletést majdnem teljesen kiszorítja a bennök levő emberi gyarlóság számtalan jele, akkor az új testamentum többi irataiban kutathatunk bármeddig, mert elveszett a fonál, mely a biztos nyomra visszavezethetne. Pál apostol az egyetlen, a kiről megközelítő bizonyossággal mondhatjuk, hogy a neve alatt megjelent iratok közül a legtöbb (számszerint 6) valóban tőle való. Csakhogy Pál apostol már az eredeti keresztényi elveknek egy későbbi, fejlődött, formálódott stadiumáról ad számot, igen sok esetben azokat is felruházva az ő saját erős egyéni jellegével. Pál apostol iratai pedig a legerősebb bizonyíték arra, hogy a kereszténységet már az apostoli korszakban különböző szektákra szaggatta a nézetkülömbőség egyes elvekre vonatkozólag — és ott kezdődött az a kételkedő, széthúzó rendszer, mely napjainkig végighúzódik minden a kereszténységgel kapcsolatos

nagyobb eseményeken. Ha az ezt kezdeményező elemekről va megemlékezés hiányoznék az új-testamentumból, akkor az bizonyára közelebb állana a protestantizmus által oly erősen vindikált isteni ihletéshez.

Korántsem kell azonban azt gondolnunk, hogy úgy az egyházból, mint a bibliából teljesen hiányoznék az isteni teintély hangja, szelleme. Mert e földön minden az isteni és emberi dolgok szövvényéből áll; az a mi egy dologban nem közelíti meg a tökéletességet, az emberre hárul vissza — a többit veszszük Isten tökéletességétől, az ő kegyelméből. Az isteni mindig emberi alakot keres magának a munkálkodásra, mert az ember csak ezen az úton juthat el a tökéletesség bizonyos fokáig. A csupa istenit meg nem bírja az ember — a csupa emberiben nem lát ideált; és ezért, azok a kik az egyházat és bibliát, vagy bármi egyebet, mint az igazság esalhatatlan eszközeit állítják előnkbe, azokat egyszersmind ki is vonják a természetes emberiség életköréből, éppen a mely körben való munkálásra megteremtettek.

A fokról fokra való emelkedés abban határozódik, hogy az ember miként tudja alkalmazni emberi dolgaiban az isteni elemet; és a mint az elem szűkebb körből szélesebbe, alantabb eső rétegből felsőbbe, homályból világosságba vezeti az embert, azonképpen emeli önmagával az emberben az emberit. Ezen az úton módosúl az egyház és protestantizmus által megkötött és privilegizált kijelentés általános egyéni kijelentéssé, melynek újjá kell születnie minden egyes lélekben; intuitív jelleménél fogva azt semmi külső physikai phenomeron nem közvetítheti, mert azok a közvetlen érintkezés föltételét nem töltik be a kijelentő és az elfogadó között, — sőt mint ellentétes elemek állanak közöttük. Ha tehát sem az egyház, sem a protestantizmus szelleme, történelme nem nyújt nekünk módot a közvetlen egyéni kijelentés megismerhetésére, meg kell kísértenünk, a mennyire tehetjük, fölkeresni azt a Jézus munkájában és személyében, elválasztva azoktól mindazt, a mi nem tartozik oda.

LŐFI ÖDÖN.

Halhatatlanság.

Alapige: II. Tim. 1. r. 10. v. A Jézus Krisztus a halált eltörölte; az életet és a halhatatlanságot világosságra hozta.

Az ember kiválóan a külső érzékek uralma alatt áll. Gyakran az észnek legtisztább gondolatait, a léleknek legigazabb következtetéseit is kész megtagadni, ha azokat érzékei által is nem igazolhatja. Még most is sokkal erősebbek a testiség kötelékei, a melyek a földhöz lánczolnak, mint hogy fölemelkedhetnénk az eszmények örök szép hazájába, hol „tisztább a patak s zengőbbek a dalok“. Még nem nőttünk ki a gyermekség azon korából, a melyben a kézzel fogható tárgyak irányítják lépteinket.

A vallás maga a fejlődés hosszú folyamatában kiváló képviselői által végre szellemesítve lett; de a tömeg a vallási igazságokat mégis a külső érzékek serpenyőjében mérlegeli. Sokszor megújult s megújul még ma is az az egyszerű történet, mely szerint Izrael népe a sinai hegy tövében, nem bizván többé a láthatatlan Jahvehban, aranyból borjut öntetett, melyet látható és fogható Isten gyanánt imádjon. Hányszor keresett még a kereszténység kebelében is az ember valamely látható istenképet imádása tárgyául, Jézus eme szavai ellenére is: „Az Isten lélek s ezért őt lélekben kell imádni“.

A ker. vallás állításai között a halhatatlanság az, a mely a külső érzékek által legkevésbé igazolható, sőt látszólag azoknak ellenemond. Nem esuda hát, ha Tamás, midőn a többi tanítványok örömmel mondták, hogy látták az Urat, így szóltott: „Hanemha látandom az ő kezén a szegek helyét s oldalán a sebet, különben soha el nem hiszem“. Nem esuda, ha utána legiőként állottak elő a kételkedők, a kik nem láthatván a Mester kezén a szegek helyét, inkább lemondottak a láthatatlanul hívők boldogságáról. E tekintetben legnagyobbat vétettek maguk a ker. tanítók, a kik a test feltámadá-

sának hirdetése által a halhatatlanság hitét érzéki alapra fektették s a végén az érzékekkel nem tudták megvédelmezni. Sőt azokkal ellenkezőleg azt tapasztalta a világ, hogy a sirból egyetlen test sem kel ki, egy sem tér vissza; hanem ott a bomlás és enyészet martaléka lesz. Így történt aztán, hogy mennél hangosabban hirdette az egyház: „Feltámadott az Úr bizonynyal“, annál elszántabban zugta vissza a tömeg: „A míg nem látunk, addig nem hiszünk“. A végén is a kereszténység józanabb része elhagyta az érzéki alapot, a melyet megvédeni úgy sem tudott s a melyhez a hagyományon kívül semmi érdek sem fűzte s a test feltámadása helyett — a melyről úgy is írva van, hogy „a test és a vér nem veheti az Isten országának örökségét“ — a lélek halhatatlanságát kezdte hirdetni. Ezzel visszatért a kereszténység az eredeti kútforráshoz s megtalálta az egyik igazi sarkételét. Erre vonatkozólag mondotta Jézus: „Én vagyok a feltámadás és az élet, a ki én bennem hiszen, ha meghal is él“. Ezt hirdeti a nagy apostol: A „Jézus Krisztus a halált eltörölte; az életet és a halhatatlanságot világosságra hozta“. Mégis — talán azért, mert az ember megszokta e tannal szemben a kételkedést, vagy inkább azért, mert a külső érzékek uralma alatt áll — ma is ezren meg ezereu vannak, a kik a kereszténység ilyen irányu tanítására is kételkedve rázzák fejüket.

Távol legyen, hogy én a kételkedést kárhoztassam. Hisz éppen a kételkedésnek s az ennek alapján megindult vizsgálódásnak köszönhet legtöbbet a kereszténység, a mely maga nem egyéb, mint a farizeusi tanok igazságában való kételkedés gyermeke. A kételkedés rázta le a kereszténység lelkéről a tekintély és hagyomány nehéz bilincseit. A kételkedés nyomában fakadt mindig az igazi vallásos meggyőződés. Álljon bár előtted száz meg száz zsinatnak a határozata; pccsételjen meg valamely tant ugyanannyi esalhatatlannak hirdetett ember állítása; beszéljenek hozzád bár az angyalok nyelvéen; vagy fenyegeessen a bakó pallósa: kételkedni mégis jogod van. De a milyen elvitázhatatlan joga az embernek a kételkedés, éppen olyan elengedhetetlen kötelessége az igazság kutatása mindaddig, míg lelkének összhangját helyreállíthatja.

Jöjjetek hát vizsgálódjunk a lélek halhatatlansága körül. Kereszük meg a természet, a saját lényünk, eszünk, szivünk és lelkünk örök törvényeiben azokat a bizonyítékokat, a melyek ezt a bibliai hitet megerősíthetik bennünk.

I.

Vizsgálódjunk a *természeti* világban.

Az isteni kijelentés állandó, folytonos és mindeütt ugyanaz. Ninesen bizonyos korhoz, vagy az emberiség bizonyos osztályához kötve. A természeti kijelentés könyve is nyitva volt s van minden idő és kor gyermeke előtt. Csak az a különbség, hogy egyik szem többet lát, mint a másik. A felületes vizsgáló látva azt a folytonos változást, a mely a mindenségben egy perczig sem szünetel, leolvassa azt a tanuságot, hogy itt minden az enyészet hatalma alatt áll. Valóban ez az első benyomás, melyet külső érzékeink által kapunk. Mert mit látunk magunk körül? Azt hogy ott semmiben sincsen állandóság. Az év szakai egyik a másiknak ellenségei. A tavasz virágait a nyár heve perzseli el, míg a nyár szépségét az ős szele hervasztja le, hogy mint egy nagy sirba nyugalomra térjen a természet a tél szemfedője alatt. Sőt maga az ember, a változásoknak ez öntudatos szemlélője sinesen kivéve a folytonos változás alól. A legnagyobb változás az, a mikor pályánknak végét szakítja a sir, a hol megszünik az élet, a szeretet kötelékei szétszakadnak. Nines érzés, mozgás. Vége az egész látható életnek. Nines semmi, a mi a mulandóság e vas törvénye alól kivessen. Hová lettek a hajdankor legszentebb emberei? Istennek dicső prófétái? Hová a hatalom fejedelmei? a népek rettegett uralkodói? A tudományok, a költészet és művészet derék bajnokai, azok a nagyok, a kiknek neve világol a mult sötétében, háová oh háová lettek?! A mint maguk az emberek, úgy azoknak minden alkotása oda lesz. Hol vannak a hajdani Egyiptom remek művei? Róma művészeti alkotásai? és Babylon erős falai? Az enyészet ül diadalmi tort mindenik fölött; mert a nap alatt minden a mulandóság hatalma alatt áll!

Ezek a kérdések azt mutatják, hogy az érzékek, a melyeknek befolyása alatt áll nagyon sok ember, mennyire megesalhatnak minket. Változás alatt áll minden — ez igaz. De a változás még nem jelent megsemmisülést, sőt igen sokszor jobbulást, fejlődést, tökélyesbülést. A paradicsom elvesztése óta bizonyára igen sokat változott világ és ember egyaránt; de azért egyik sem semmisült meg, sőt egy dicső magaslatra emelkedett. Az, a mi megsemmisülni látszik, mindenben csak a külső alak, a boríték, szóval a látszat. De az igazi élet soha meg nem semmisülhet. A holdat eddig egy kihült égi testnek tartották, a melyről a hajdani pezsgő élet teljesen kihalt

s most a legújabb tudomány hebizonyítja, hogy megvan ott az élet csirája, a mely kedvező körülmények között kisarjazzék. Hát nem egy nagy temető ez a föld is télen, a melynek gyomrában a létnek millió meg millió alakja porladozik? De azért a tavaszi nap első sugárira ismét megindul az élet, kihajt a létel; mert az élet mindig erősebb a halálnál.

Hát esupán az embernek volna örökös lakhelye a sir? Csupán az ő létele érne véget a sirnál? Csupán ő ne tudna diadalmat venni a halálon? Nem! Az ember elmulása is éppen olyan látszólagos, mint minden egyéb valóságé a természetben. Oda lesz a külső létalak, a borítók, az, a mit festő megfesthet, a szobrász kifáraghat; de azt, a mi az emberi alakot emberré tette, a mi abban az emberi alakban tiszteletre és szeretetre méltó volt: az életet, a lelket soha sem kísérjük ki a temetőbe, az nem lehet a sirok áldozata. Avagy megsemmisülhet-e az a lélek, mely az evangéliumot megteremtette? Elenyészhetik-e egy Pál apostol, Shakespeare, Göthe, Madách, Michael Angelo, Rafael vagy Munkácsi szelleme? Mulék el bár a külső forma, semmisüljenek meg a szellem remek alkotásai; de maga az isteni szikra örökre megmarad itt vagy egy más földtekén. Csak a viszontlátásra búcsuzunk halottainktól. Ki tudja, hol rendezte be a mennyei Atya azokat a hajlékokat, a melyekben ismét meglátjuk egymást. Ki kísérheti röptében a börtönéből megszabadult lelket? Várakoztatok hát ti előttünk elszállott kedves lelkek. Tudjuk, hogy nem ti jöttök hozzánk, hanem nekünk kell hozzátok mennünk. Készítsetek addig helyet a mi számunkra is.

II.

Most menjünk az *erkölcsi* világba vizsgálódásunkkal, hogy keressünk ott is bizonyítékot a lélek halhatatlansága mellett.

Vannak az embernek bizonyos veleszületett erkölcsi érzületei, a melyek sem nemzethez, sem valláshoz, sem égaljhoz, sem műveltséghez ninesenek kötve, a melyek ott vannak zsidónak, görögnek és pogánynak lelkében. Ezek az úgynevezett iratlan törvények. Vannak ezek mellett bizonyos vágyaink és reményeink, a melyek önkényt teremnek lelkünkben, mint a virágok a földben.

Erkölcsi érzületeink közül ilyen például az, hogy az igazak nem vesznek el, hogy az erény és ártatlanság megtalálja méltó

jutalmát. Ilyen vágyunk s reményünk az, hogy a boldogság ígért földét valamikor megtaláljuk. Ezek az erkölcsi érzületeink, ezek a reményeink annyira lényünkhöz vannak forrva, hogy ha minden igazat elveszni látunk, ha a boldogságnak még hirtelen is elveszne a földről: a mi reményeink akkor is megmaradnának. Isten keze védelmezi azokat lelkünkben.

De hát vajjon ez a földi élet megfelel-e mindenben a mi érzületeinknek? betölti-e legszentebb vágyainkat s reményeinket? Nem habozom kimondani, hogy nem! Nem azért mintha ez életben semmi örömet s boldogságot nem látnék s azt egy sötét síralom völgynek vagy a nyomor kietlen pusztájának tekinteném; mert igenis sok szépség, sok öröm és boldogság van ezen a földön; de mégis nincs meg mindaz, a mit kívánunk s a mi ígérve van, a mi minket lelkesít gyakran még a földi lét utolsó óráiban is. Mert mit tapasztalunk? Azt, hogy az erény sokszor töviskoronát hordoz s a bűn rózsás utakon jár; hogy az ártatlan nyomorog s a gonosz boldogul; hogy a kegyetlen Herodes mulat, míg keresztelő János a tömlőczben siyplódik; hogy Pilátus ítél s a Jézus keresztfára feszítetik. Mit szóljunk még örömeinkről? Avagy hol terem itt rózsá tövis nélkül? Ki izelt örömet ürmön nélkül? Ki érzett boldogságot zavartalanúl? Sőt akárhányan nem hagyják-e itt a földet a nélkül, hogy az örömvirágaiból szedtek volna, hogy a boldogságot megizelték volna, a kiknek élete a bölesőtől a koporsóig a fájdalmak és szenvedések lénczolata? És hányan halnak meg úgy, hogy valamely reményt vagy kívánságot ne vigyenek magukkal a sirba?

Miért adta Isten erkölcsi érzületeinket s miért ébreszti föl reményeinket, ha azoknak az élet nem felel meg; ezek pedig kielégítést sehol sem találnak? Miért küzdjön az igaz, miért legyen hí az ártatlan, ha csupán a világ által adott töviskorona minden jutalma? Ha a konkoly és tiszta buza között nincsen semmi különbség, akkor mi értelme van az erénynek? Miért van bennünk a tiszta boldogság vágya, ha azt soha meg nem találhatjuk?! De ne folytassuk tovább ezeket a kérdéseket. Isten sokkal jobb, sokkal igazságosabb, minthogy nekünk ezekre valahol kielégítő feleletet ne adna. S ha az életben nem is találjuk meg, ne féljünk azoktól, „a kik csak a testet ölhetik meg“ mert e sárház szétomlása után is megmarad a lélek, hogy oda menjen, a hol a tiszta buza különválasztatik a konkolytól, a hol bizonyára megtalálja azt a tiszta boldogságot, a melytől ez élet durva kezekkel megfosztotta.

III.

Végül térjünk át a *szellemi* ország mezejére, hogy itt is bizonyítékot találjunk a lélek halhatatlansága mellett.

Minden teremtett valóságnak van egy végezélnje, mire teremtve van, a mit a tökéletesség szóval fejezhetünk ki. Isten bölcs háztartásában a legalsó teremtményektől fel a legfelsőbbekig mindennek megvan a maga helye, a maga munkája, rendeltetése; mindennek ki van tűzve a maga végső ezélnje, a melyen túl nem mehet; de a melyet rendes körülmények között el kell érnie. A fejlődés nagy törvénye is a tökéletességet tételezi fel a végső ponton. A természeti világban ugy is találjuk, hogy minden eléri azt a legfelső mértéket, a melyet az emberi értelem elébe szabhat. A virág, ha illatozik s szépséggel tölti be a kertnek azt a szögletét, a melyben a gondos kertész ápolta: elérté a tökéletességnek azt a mértékét, a mely előtte állott. A fa, ha bizonyos nagyságot elért s bizonyos számú éveken keresztül a maga gyümölcseit megtermette, lélele ezélnjét betöltötte. Sőt maga az emberi test is egy idő múlva eléri azt a nagyságot, a melyen túl nem mehet; de a mely teljesen elegendő az ő kivánt tökéletességéhez.

Hát vajon a lélekkel hogy állunk? Mi az ő végezélnje? Jézus így fejezte ki: „Legyetek tökéletesek mint a ti mennyei Atyátok tökéletes.“ Bennünk is él a vágy, hogy ilyenek legyünk. Ez az, a mi sarkal, ösztönöz fölebb-fölebb, a mi nem enged nyugtot, sőt gyakran még a halál órájában is égeti lelkünket, hogy „mi és a mi Atyánk egyek legyünk.“ Vajjon meghatározhatjuk-e a tökéletességnek azt a mértékét, a melyet egy lélek elérhet s a mely a Jézus szerint az Isten tökéletességével azonos. Elérheti-e a lélek ezt a legfőbb ezélt e földi létben? Elmondhatjuk-e ezt nemünk legtökéletesebbjeiről is?! Bizony végtelennek látszik az a mező, melyet a léleknek be kell járnia, a melynek közülünk még a legjobbak is csak egy kis szögletét művelhetik meg s földi szemüvegen nézve millió meg millió esztendő alatt sem hódíthatnók meg a tudás egész birodalmát. Hiszen mennél többet bejár belőle a lélek, annál inkább látja, hogy még több van járatlan; mennél többet tud, annál inkább átlátja fogyatékoságát; mennél többet kostol a tudás fájáról, annál többet kíván. Ezért van, hogy e földön mindig a legtökéletesebb lelkek vallották Pál apostollal: „Nem hogy immár a ezélt elértem volna, azaz tökéletes volnék: hanem igyekszem, hogy azt elérjem.“

Megengedhetné-e vajjon a jóságos Isten, hogy akkor, a mikor minden egyéb teremtménye elérheti létele czélját, az emberi lélek, mely az ő lényének egy szikrája, azt soha meg se közelíthesse? Föltehetjük-e az ő igazságosságáról, hogy a midőn minden teremtményének időt enged, hogy létele czélját elérhesse, akkor az emberi lelket fél uton megállítsa s örökre megsemitse? Távozzatok tőlünk ti sötét gondolatok, melyek a mi legszebb kilátásainktól s legédesebb reményeinktől fosztanak meg. Nekünk jól esik hinni és remélni egy örök tavaszt, a melyben lelkünk mentő a test gyarlóságaitól szabadon röpkedhet ideáljai után. A hitetlenek serege sem tart vissza hitünktől; mert sokan vannak, a kik kételkednek a föld forgásában; de azért „mégis mozog a föld.“ Minket boldogít a halhatatlanság hite s ezt semmiért föl nem áldozzuk. Hadd muljék el hát e földi lét; hadd oszolja föl az, a mi földből való; mert a lélek azután az eszmények hóába száll, hol a tudás végtelen mezője kitérül előtte.

Ime tehát ker. hívek! a természeti, az erkölesi és a szellemi világ s az embernek ezekben érvényesülő tehetségei egyaránt fényes bizonyítékot szolgáltatnak a lélek halhatatlansága mellett. Ez a hit mint vágy s titkon lappangó sejtelen kezdetű fogva minden nép lelkében élt. A Jézus pedig tanítása és feltámadása által e titkos sejtelmet világosságra hozta. Oh „legyen áldott Isten, a ki adott nekünk diadalmat általa.“ A halhatatlanság hite nem dogma, hanem életelv, a mely az igazság harezában erőt ad s még a halálban is megvigasztal. Húsvéti örvendezéssel mondjuk hát: „A Jézus Krisztus a halált eltörölte, az életet és a halhatatlanságot világosságra hozta,“ hogy ez a hit tegye hasznossá s Isten előtt kedvessé földi létünket s segítjen örök hazánkba jutni. Amen.

VÁRI ALBERT.

A katholicismus és protestantismus a népnevelés szempontjából.

Hazánk ezeréves múltja, sok veszély közt fennmaradása, haladása, virágzása sok küzdelem műve. E küzdelemben részt vett a katholicismus, bővebben a protestantismus. Előbb az egyedül, később a kettő együtt. Hazánk nevelés ügye kezükben volt. Ebből mintegy természetszerűleg következik nemzeti multunkra, nemzeti életünkre való nagymérvű befolyásuk. Tekintsük át hát rövid vonásokban nevelésügyöket, főképpen a népnevelés szempontjából.

Legnagyobb népnevelő Jézus volt. Tanítási rendszerén épült fel a keresztény egyház. Föllépéséig a nevelés elszigetelt volt, ő általánossá tette, mindenkire kiterjesztette. Nevelési rendszere mellett a keresztény egyház kebelében haladt, fejlődött, művelődött, tökéletesedett is az emberiség, világra szóló dolgokat végzett. E rendszer azonban a papság kezében átalakult, nem a felvilágosításra, az ész, az értelem kifejlesztésére, a lelkiismeret felébresztésére, hanem éppen ezek elfojtására használtatott. Meg is volt a káros hatása, az emberiség fanatikus, elfogult, vak tömeg lett. Osztályokra szakadt, egymás közé óriási sziklafalként társadalmi válaszfalakat emelt. Ez osztályokban rekeszenként voltak az emberek, sötétség hályoga szemükön. Egymást megvetik, gyűlölik. Karhatalom, ököljog uralkodik. Ember embertársában ellenségét látja. A hűbérúr hűbéresét vakeszköznek, tárgynak tekinti, kit ide meg amoda dobhat. Ilyen állapotban a sötétség, butaság békójába vetett nép állati jelleget öltött magára. Aludt benne önérzete, emberi méltóságának tudata, elméje. Ilyen körülmények közt ha egy vagy más vállalatba bele is vitték, azokban is nem emberi méltóságáról, hanem állatiaságáról tanuskodó dolgokat követett el, kapzsi, önző, szivtelen, durva, kegyetlen volt. Beszéljen a történelem, a sötét középkor. Pusztulás, veszendőség útja volt ez. Akáresak mintha a vészterhes felhők képe állna előttünk, mely iszonyú szél-vihar képében, mindent elseprő záporokban ki-kitör, megsemmisítéssel fenyeget min-

dent, dül, pusztit mindenfelé. Boru után derü következik. Itt is felfrissülésre, egy jobb jövőre volt szükség. Megérkezett. Hozott derült, életet adó, áldást árasztó napot, a renaissance-ot, a tudományok újra születése korát. Plato, Aristoteles, Cicero műveikben újra feltámadtak, Dante, Petrarca felléptek, megszólaltak. Világosság fegyverével nyilaztak a sötétség dohos várfalaira, azokon réseket törtek, melyeken a világosság beszűrődött, a vakok szemevilága megkezdett jóni, látni kezdtek. A sötét, képtelen, hihetetlen dogmák tömkelegéből ki kezdett bontakozni az emberiség. Eszéről, lelkiismeretéről a sötétség burkolata le kezdett pattogzani, gondolkodni kezdett. Hivatását, rendeltetését, ezélfját érezni, érteni kezdte. Hajnalodott. Megviradt. A viradatot megszülte a reformáció, a hitújítás.

A nemzetek történetében Jézus fellépésén kívül nagyobb fontosságú esemény nincs a reformációnál. A renaissance által oszlatni kezdett sötétséget cioszlatta, jótékony napként hatott, áldást keltett mindenfelé. Szellemi vakságból, tétlenségből, zsidbadságból febrázta az emberiséget, munkára sarkalta, versenyre keltette. A verseny több oldalú, több irányú volt. Ha valahol, a nevelés terén bizonynyal nyilvánult és égető szükség is volt reá. Mindeddig az összes nevelés, oktatásügy a papság kezében, gyámkodása alatt volt, dogmáknak, hittételeknek, a hit körébe eső dolgoknak a hívők fejébe esömörlésig való belegyömöszöléséből állott. Leginkább papok, tudósok, főemberek nevelésére szoritkozott. A papság, ha tudta is, de nem akarta tudni, elvész a nép, mely tudomány nélkül való. A plebániák mellett minden egyházközségben még szent István korában felállított parochialis vagy falusi iskolák ugyan a népnevelés szolgálatában álltak s mint ilyenek a népiskola első kísérleteinek tekinthetők. De bennük, miként a felsőbb iskolákban is, a nevelést kizárólag a papság végezte, a papság nevelése pedig teljesen egyoldalú volt. Csupán az egyház tanaiba, a katechesisbe vezette be a gyermekeket, Miatyánkat, Apostoli hitformát, más imádságokat és latin nyelvet, továbbá olvasást és írást tanított. A gyakorlati életre semmi tekintettel nem volt, nem az életnek, hanem a vallásnak, a tulvilágnak nevelt. Tanítási nyelve latin volt, tehát hiányzott a nevelésből, oktatásból a legdrágább, a sajátos nemzeti jelleg, nemzeti irány. A zárjai elemi iskolákról is ezt mondhatjuk. Ezek már éppen a felső iskolákra készitettek elő, u. n. diák iskolák voltak. A katolikus papság részéről is azonban a későbbi időben a nép-

nevelés terén is kifejtett buzgó igyekezetet nem tagadhatjuk meg. Egyoldalúságuk, teljesen a vallásnak, a mennyországnak nevelésük azon kor szellemében leli magyarázatát. Elvitatni nem lehet s illetlen is lenne, a szerzeteseknek, u. m. a benedéceknek, döméseknek, magyar pálosoknak, premontrei, eziszterezi, Ferenczrendieknek a népnevelés terén is kifejtett érdemeit. Az apácázárdák a leánynevelés terén szintén buzgalommal foglalkoztak. Ugy de a kor halad, az idő változik, benne az embereknek, az intézményeknek is változni kell. Ez a természet kérelhetetlen törvénye. Az idő előhaladtával az élet követelményei megszaporodtak, az emberiség figyelmét a vallási dolgokba való nagymérvű belemélyedéstől az élet szükségleteire, gyakorlati oldalára is ráirányították. Rájött az emberiség a szükség parancsától kényszerítve a vallásos és gyakorlati irány összekapcsolásának a szükségességére. Erre az első lépést a polgárság kebelében létre jött polgári kis és nagy városi iskolák tették meg, melyek már az életnek is neveltek. A népnevelés terén hatalmas lépést tettek előre. „Megtörték a papi iskolázást, felszabadították a polgárságot a papi gyámkodás alól s az által, hogy az olvasást, írást anyanyelven tanították, egyéb közhasznu ismereteket, történelmet, földrajzot közöltek a növendékekkel, egészen a gyakorlati élet terére léptek.¹ Ime a helyesebb irány a katolikus papság szigorúan egyházi nevelésével szemben.

Ez irányt előbbre viszi, a nevelésbe teljesen új szellemet vitt belé a reformatio. Jókor, mert a főpapok, püspökök közül a törökökkel folytatott háborúk alatt, különösen a mohácsi vészben, később a hazában dult trónviszályok alatt többen elesetek. Így az alsó papság ellenőrzés, felügyelet nélkül maradt, demoralizálódott. Ezt a XVI. százévból Oláh Miklós esztergomi érsek így panaszolja. „A felügyelet hiányában a fegyelem az alsó papság körében annyira felbomlott, hogy magas vallás-erkölesi és civilisatorai hivatását betölteni alig lehetett képes. Ennek folytán a katolikus iskolaügy a székes egyházi főtanodáktól a plebániái elemi iskoláig végtelen zavarba jutott.“² Ebből világos a papság romlottságának a népnevelésre káros hatása. Különben is a papság már minden életpályát kezébe kerített volt. Tekintélye lett mindenütt az uralkodó. A tudás egyedüli őrének, közbenjárójának tekintette magát, az emberiség művelésébe bele is unt volt már. Ennek kizárólagos uralma

¹ Kiss Áron: Nevelés és Oktatás története 46. l.

² Frank Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. sz.-ban. 14. l.

alatt tehát életteljes fejlődést gondolni sem lehetett. Felfrissülésre, felfrissítésre mindenütt szükség van. Az új idő, új emberek új szellemet, friss erőt hoznak magokkal. Élénkséget, elevenséget újításokat idéznek elő. Ezt tette a reformatió is, nemcsak a vallás, az irodalom, hanem a nevelés terén is. Jól eső érzést kelt kárt okozó forróság, jégeső, dér, fagy után az áldott nap kisütése. Éltető sugarával új életre kelti a természetet, élet, üdeség, elevenség fakad utána mindenfelé. Éltető napként hatott a reformatio is. Hatott, söpört, tisztított mindenfelé. Kiszámíthatlan a hatása a hit dolgában, a szellemi látókör kiszélesítésében, az elvek, eszmék tisztázásában, az irodalomban, az oktatás terén egyaránt.

A hitújítási mozgalom megindítása mellett Luther Márton indította meg a nevelés és oktatás terén is azt a nagy reform mozgalmat, mely később a népnevelés teljes felkarolásában, a nevelés gyökeres átalakításában, teljesen új nevelési rendszer alkotásában jutott kifejezésre. Ő rázta fel az oktatás- és nevelésügyet pangásából s új irányba terelte, a nép minden rétegére kiterjeszteni sürgette. Hirdette a hit igazságait, erre akarta megtanítani az emberiséget. Ezt csak a népnevelés által vélte elérhetőnek. 1524-ben a német városokhoz, azok polgármestereihez intézett szövegében családirias és keresztény nevelést sürget. A nevelés, a társadalom szomorú állapotát így festi: ¹ „Vannak emberek, kik sok sajátságos dologgal szolgálják az istent, böjtölnek, durva ruhát viselnek, de házuk valódi isteni tisztelete, a gyermekek helyes nevelése elől vakon térnek ki, úgy tesznek, mint hajdan a zsidók, kik Isten templomát elhagyták és a hegyeken hoztak áldozatokat. Higyjék el az ilyenek, hogy sokkal szükségesebb gyermekeik jó neveléséről gondoskodniok, mint a bünboesánat (búesu) vásárlása s idegen templomok látogatása stb. . . Minden nép, különösen a zsidó, jobban iskoláztatja gyermekeit mint a keresztény. Azért állanak oly rosszul a kereszténység ügyei. A kereszténység minden ereje és hatalma az utódokban áll, s ha ezek az ifjúságban elhanyagoltatnak, úgy jár az egyház, mint a kert, melyet tavasszal műveletlen hagynak. Ha — úgy mond — Isten és a szentírás kedvéért nem volnának is szükségesek a nyelvek és az iskolák, már csak azért is föl kell azokat mindenütt tartani, mert, a társadalomnak szüksége van ügyes férfiakra és nőkre, hogy a férfiak az országot és népet jól igazgathassák, s a nők rendben

¹ Dr. Kiss Áron: A nevelés és oktatás története. 60. l.

tarthassák a házat, s jól nevelhessék a gyermekeket“. Ugyan e szózatban mondja, a nevelés az egész nép, az állam ügye. A felsőségnak kötelessége megrendelni, hogy minden ember iskoláztassa gyermekét. Az iskolanevelésnek a magán nevelés csak támogatója. Az iskolákban a latin nyelv tulságos felkarolását helyteleníti. Első helyen ő is a vallást akarja taníttatni, aztán a nyelveket, történelmet, dialectikát. Ajánlja a testgyakorlatot, a zenét is. Az eddigi szigorú fegyelmet kárhoztatja, mely börtönökké, poklokká tette az iskolákat, zsarnokká az iskolamestereket. A tanítót nagyra becsülte. Mindezekben az újabb paedagogia elveit rakta le.

Lutherrel az oktatásügy reformálásán együtt működnek kortársai: Melancthon Fülöp, Trotzendorf, Schweitzban Zwingli Ulrik és mások. Fellépésük, irányelveik, e téren való sok oldalu fáradozásaik méltók voltak arra, hogy Európa szerte nagy mozgalmat keltsenek, s nevelési rendszerét teljesen átalakítsák. Buzgalmuk folytán első helyen Németország nevelésügye reformáltatott, de hazánk nevelésére is frissítőleg, áldásosan, átalakítólag hatottak. Magyarországon és Erdélyben u. i. sokan sietnek felvenni az új hitet. Első sorban a szászok Luthernek híi követői lesznek. A lutheranus vallást 1563-ban Erdélyben törvényesnek ismerték el. A schweitz reformatornak, a genfi Calvinnak is esakhamar követői akadtak. A kalvinisták hitvallása is Kálmánesehi Sánta Márton, majd a lutheranusok közül a Kálvinitre áttért Heltai Gáspár és Dávid Ferencz buzgólkodása folytán 1564-ben törvényes vallásnak nyilvánittatik. Rövid idő alatt a reformationnak ismét egy újabb hajtásaként jött létre az unitárius vallás, előkészítve és megalapítva Erdélyben Blandrata György és Dávid Ferencz által. 1568-ban a tordai országgyűlésen ezt is bevett vallásnak jelentik ki.

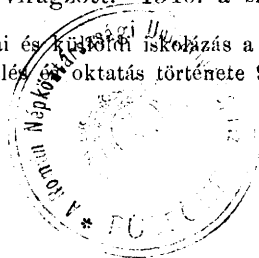
A reformatio e három hitfelekezete: lutheranusok, reformátusok és unitáriusok teljes buzgalommal karolják fel az iskolaügyet. Hittételeik elterjesztésének feltételét látták a népneveléssel való tüzetes foglalkozásban. Magyarországon és Erdélyben mindhárom felekezetnek nagyszámú hívei akadnak, a katolikusok felett túlsúlyra jutnak. A XVI. százévnak teljesen protestans jelleget adnak. A nevelésügyet mindhárom hitfelekezet teljes erélylyel karolja fel. A reformatio főfészkeiben: Wittenbergben, Goldbergben, Strassburgban mindhárom felekezetnek számos ifja fordult meg. Ezeknek magasabb tudás elsajátíthatása, idehaza annak érvényesíthetése végett a protestans egyházak, fejedelmek, főurak, városok saját költségükön

külföldre való küldésében versenyeztek. Ennek folytán Németország híres protestans egyetemein nagy számmal megfordult magyar ifjak az új hitelvek mellett új paedagogiai ismereteket is szereztek, új tanítási rendszerekkel is megismerkedtek. Haza jöve, azokat terjesztették, a nevelés minden ágának, így a népnevelésnek is megannyi apostolai lettek. Ilyenek voltak a sok között: Dévay Biró Mátvás, Szegedi Kiss István, Stöckel Lénárd, Szikszói Fabricius Balázs, Pesthy Gábor, Ujfalvi Imre, Székely István stb.¹ Idehaza mindannyi a főképpen Dévay Biró Mátvás buzgott a népiskola felállítására, hogy a nép minden egyese a szentírást olvashassa.² Így hát a reformáció terjedésével párhuzamosan haladt hazánkban az oktatás és nevelés reformálása is. A protestans egyházakban iskolák állittatnak. A protestans zsinatok élénken kezdenek foglalkozni a népneveléssel. Egyébiránt lássuk ezt részletezve.

A hazánkbeli, főképpen erdélyi lutheránusok iskolázásáról, iskolaügyéről eleitől kezdve kiváló tudósok, szakférfiak elismerőleg szólnak. Felső-Magyarországon, Bártfán, Stöckel Lénárdnak a XVI. százéyben híres iskolája volt, Európa nevezetesebb intézetei közé tartozott. Erdélyben, a reformáció főfészkeiben, Szebenben, Brassóban, Beszterczén, Kolozsváron, később Medgyesen, Szászvároson, Segesvárt szintén jóhírnévnek örvendő iskoláik voltak. Igaz, hogy ez iskolák inkább a felsőbb oktatásügyet szolgálták, de bennük az elemi ismereteket is tanították, tehát a népnevelést is felkarolták. Brassóban Honter Jánosnak a tanügy terén tett szolgálatai eléggé ismeretesek. Külföldön bevégzett tanulmánya után anyja házánál iskolát állit fel, később a templomban tanit nyilvánosan. Brassóban fiú és leányiskolát alapit. A fiúiskolát utóbb gymnasiumi rangra emelte. Nyomdájára felállításával is a nevelésügyet, a közművelődést nagyban előmozdította. Ő és mások fáradozásaira az összes lutheránus plebániái iskolák mellett mindenütt jól szervezett népiskolák alakultak. Figyelmük teljes mértékben kiterjedt a népnevelésre. Tanítóknak kötelességeit, magatartását, viselkedését, még életrendjét is megszabták. Előirták papjával, mint főlebbvalójával szemben levő kötelességeit. Főkötelessége volt a hittan elemeire oktatni tanítványait. Ezen kívül rendes tantárgyak voltak: az olvasás, írás, számtan. Számos helyen még a görög s latin nyelv is tanittatott. Népnevelésük tehát éppen virágzott. 1546. a szász nemzeti egye-

¹ Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. sz.-ban 8. l.

² Dr. Kiss Áron: A nevelés és oktatás története 91. l.

tem az iskolák alapításáról fontos határozatokat hoz, az iskolák fentartását a községeknek kötelességévé teszi és gondoskodik, hogy a tanítók díjait és illetményeiket pontosan megkapják.¹ 1578-ban a Barczason már a szegény gyermekek könyvekkel és ruhákkal való ellátásáról gondoskodnak.² Iskoláik rendezett voltát a XVI. százévből megerősíti továbbá Szilágyi Sándor, midőn így szól: „Egyházaik emelkedettek s papjaik buzgalommal teljesítik e nemzetre nézve szomorú napokban kötelességeiket azon befolyás folytán, melyet népük felett nyertek“.³ Erre enged végül következtetni Kolozsváron kezdet óta máig virágzó népiskolájuk is, melyről Jakab Elek több helyt éppen elismerőleg szól. 1774-ből ezt említi: „Kolozsváron az ágostai hitvallásnak iskolája volt, két osztály volt benne: Classis maiorum, mely declinista és olvasó flúkból és leányokból (ex declinistis et legendibus) állott és kisebb (Classis minorum) a szótagolókból és betűzőkből (ex syllabisantibus et A. B. C. — distis“.⁴ Mindezek mellett is a szászok különben jókarban levő iskolái a magyarság ügyét, a nemzeti irányt korántsem szolgálták annyira, mint a más két protestáns hitfelekezet iskolái. Azonban népnevelésük felvirágoztatásával nemzeti fennállásukhoz, állami háztartásunkhoz mégis hozzá járultak, a mennyiben a nép gyermekeit értelmes emberekké nevelték. Így belőlük jóra való gazdák, kiváló iparosok lettek. Ebből származó jó anyagi állapotuk az államnak is erőssége lett, másfelől szorgalmukkal, életrevalóságukkal, vállalkozó szellemükkel a magyar nemzet fiainak jó példát mutattak.

A tiszta nemzeti szellem főképviselői, nevelésügyökben annak folyvást fentartói, művelői a reformátusok és unitáriusok voltak.

A reformátusok buzgalma is e hit megalapítása után hazánkban, főleg a Tiszántúli részben és Erdélyben virágzó népiskolaügyet teremtett. E téren buzgolkodásuk a XVI. XVII. százban egyre tart. Minden eklézsiájuk mellett elemi népiskolát állitnak fel. Ezt bizonyítja egy kimutatás, mely a XVII. százév első éveiben készült. E szerint minden protestáns község — a legszegényebbek kivételével — külön, meghatározott fizetést élvező iskolamesterrel birt.⁵ Iskoláikban ez időben tantárgyak voltak: a vallás, egyházi ének, zsoltáros

¹ Frank Vilmos: Hazai és külföldi iskolázás jelene 13. l.

² Dr. Kiss Áron: Nevelés és Oktatás története. 93. l.

³ Szilágyi Sándor: Erdély történelme, II. sz. 214. l.

⁴ Jakab Elek: Kolozsvár története III. sz. 853. l.

⁵ Frankl Vilmos: Hazai és külföldi iskolázás jelene a XVI. sz.-ban. 17. l.

könyv, olvasás, írás és számolás. Tanításuk nemzeti szellemben, magyar nyelven történik. Nevelésügyöket, majd hátrább fogjuk részletesebben, párhuzamosan az unitáriusokéval és katolikusokéval kifejteni.

A folytonos, tösgyökeres magyar nemzeti szellemnek egész hitrendszerükben, nevelésügyökben másik képviselői az unitáriusok. Nevelés- és oktatásügyök folyvást magas színvonalon állott, falusi népiskolák és felső iskolák felállításában ők is szüntelen buzgolkodtak, sőt önérettel állíthatjuk, hogy az unitárius vallású fejedelem, János Zsigmond alatt, Dávid Ferencz püspöksége idejében a nevelés és oktatásügyben irányítók voltak. Kolozsvár oktatásügye egészen az ő kezükben volt. Nem is lehetett ez másképpen akkor, a mikor Dávid Ferencznek a nagyváradi hitvitázó gyűlésen 1569-ben aratott fényes győzelme után az unitárius hitre tért az egész Kolozsvár. Ha elgondoljuk ehhez még azt, hogy 1580-ban a kolozsvári unitárius egyházi gyűlésen 250 unitárius pap jelent meg, még önérettebben vallhatjuk az unitáriusok nevelésügye ez idő tájban való virágzását.¹ Bizonyos, hogy ekklézsiáikban nekik is népiskoláik voltak. Jogosan következtethetünk erre kolozsvári népiskolánknak már ez időben való virágzásáról. János Zsigmond és Dávid Ferencz alatt alsó és felső iskoláink virágzása mellett szól Jakab Elek is e szavakban: „Dávid Ferencz alatt a teljes hitszabadság utat tört magának s az Isten egységi eszmék terjedésének: Váradon új egyház és iskola keletkezett, az oláhok reformátiójára lépés tétetett, az erdélyi iskolák az állam segélyezésével virágzásba indultak. Dávid Ferencz reform törekvéseiben egyenlő figyelemmel volt az egyházra és iskolákra, mint püspök kormányozta az elsőt, mint iskola felügyelő gondnok gondot viselt az utóbbiakra, s a leghiresebbet, a kolozsvárit évekig maga igazgatta.”² Az unitáriusok tanügye virágzásának fényes bizonyítékai a XVI. százévből az akkor virágzó középiskoláik is. Ilyenek voltak: Tordán, Nagy-Enyeden, Deésen, M.-Vásárhelyt és Gyula-Fejérvárt. Alsó osztályaikban kezdők tanultak, tehát népnevelő intézetek is voltak. Az egyházközségekkel majdnem egyszerre megalakított népiskoláik közül híresek voltak: a toroczki, hidvégi, szt-erzsébeti és radnóthi iskolák. Ezek particulák voltak, vagyis olyan népiskolák, melyekben a középiskolák

¹ Ferencz József: Unitárius Kis Tükör, 3. kiad. 40. l.

² Jakab Elek: Dávid Ferencz élete, 74. l.

két alsó osztályát végezni lehetett. Mint ilyen maradt fenn majdnem a XIX. százév végéig a torozkói iskola.¹

A protestánsok részéről az iskolaügyben kifejtett ily nagy erély és elért siker a katolikusokat is tette keltette. A versenyt felvették. Meglevő iskoláikat igyekeztek jobb karba helyezni, újjakkal szaporítani. Már Oláh Miklós, a katolikus egyház első restaurátora sejtette a veszélyt, mely háromolhatik a katolikus egyházza a protestánsok részéről, kik oly erélylyel karolták fel a nevelés ügyet, oly kiváló gondot fordítottak a népnevelésre, mindenféle felsőbb és népiskolákat állítottak. Ezekkel szemben fájdalommal látta, hogy a zürzavaros időkben a plebániák mellett a kis iskolák, az elemi iskolák nagy része elpusztult s csak a kir. püspöki és bányai városokban állottak fenn ilyenek, ezek is hitványul felszerelve, gyenge képzettségű tanítókkal. Így hát ő is hozzá lát a katolikus iskolaügy újra szervezéséhez. Ez okból akarására a nagy-szombati zsinat 1560-ban köteletségévé tette a lelkészeknek, hogy hiveiket a hittan elemeiben oktassák, az evangéliumokat, epistolákat, a katechismust, az apostoli hitvallást és a közhasználatban levő imádságokat magyarázzák. Ugyanez a zsinat elrendelte, hogy minden plebánia, vagy a szegényebbek többen egyesülve iskolamestert (ludi magister) alkalmazzanak. Ennek hivatása az ismeretek elemeibe bevezetni a gyermekeket, vagyis az olvasásra, írásra, egyházi énekekre és vallásra tanítani. Oláh Miklós még tovább megy, a protestánsoknak hitbeli és oktatásban való ellensúlyozására 1561-ben Nagy-Szombatba a jezsuitákat betelepíti. Ugyanezeket állítja sorompóba Erdélyben 1579-ben Báthori István. De e társaságbeliek és más szerzetbeliek is főleg a felsőbb oktatásban fejtettek ki buzgó tevékenységet. De Oláh Miklós említett zsinati intézkedése és más tények is igazolják, hogy a katolikusoknak is, miként a középkorban, úgy a XVI. XVII. százévekben a plebániák mellett szintén voltak elemi (nép) iskoláik. A katolikusok buzgalma ily irányban tovább tart, a protestánsok sem szünetelnek egy perczig sem. Buzgalmuk lankadatlan. E végeredményében áldatos küzdelem színtere Magyarország és Erdély, teljes mértékben azonban főleg ez Erdély történetében mutatkozik.

Az erdélyi részen az oktatásügy terén a katolikus és protestánsok, köztük természetesen az unitáriusok részéről is kifejtett

¹ Ferencz József: Unitárius Kis Tükör, 27. l.

² Frank Vilmos: Hazai és külföldi isk. jelene a XVI. sz.-ban, 17. l.

nemes versenyt fényesen igazolja Kolozsvár oktatásügye. Az uralkodó fejedelmek hitvallása szerint hol az egyik, hol a másik hitfelekezet jut tulsúlyra e téren is. A reformatio kezdetén eleinte a lutheránusok jeleskedtek az oktatásügyben e városon is. A mérlegnek az ő részükre billentésében nagy része volt Heltaj Gáspárnak 1550-ben történt nyomda felállításával. „Mintha új világ tünt volna fel Kolozsvár belső életében. Megragadta ez ellenállhatatlanul a haladást kedvelőket s az új eszmékhez vonzódókat, megdöbbsentette a réginek, a megszokottnak barátait“.¹

János Zsigmond uralkodása (1559—1571.) alatt már az unitáriusok tanügye lesz irányadó. Erről már fennebb szólottunk.

Báthori Istvánnal a katolikus fejedelmek sora következik. Az unitáriusokat, általában a protestansokat e fejedelmek nem kedvelték, háttérbe szorították, a vezérszerepet a katolikusoknak igyekeztek visszaszerezni. Mindjárt Báthori István uralkodása ideje a tanítás terén is a protestansokra nézve a megállapodás korszaka. „Az iskolában a tanítás, a szószéken az ige szabad hirdetése, a sajtóban a vélemény és gondolat nyilvánítása szigorú ellenőrzés alá lőn téve“.² Dávid Ferencz régi virágzó iskoláját meggyöngítette. „Mint elajzott húr, úgy szállott alá Kolozsvár közönségének iskolája iránti érdeklődése“.³ Hires tanítók, mint Palaeologus Jakab, külföldre mentek. Kolozsvárt az iskola elárvult, a tanítás ifjú tanítókra szállt.⁴ Azonban e nehéz időből mégis, mint az unitáriusok főiskolája hires iskolamesterei említtetnek fel: 1578-ból Hunyadi Demeter, 1579—1592-ig unitárius püspök, 1580-ból a költő Bogáthi Miklós.

A szász férfiaknak 1577, febr. 13-án hozott határozata is a katolikusok ellen irányul, melyben arra kéri „Kolozsvár város bíróját és a tanácsot a schola dolga felől, hogy arra és a tanító személyekre viseljenek gondot, minél jobban tudják“.⁵

Báthori Zsigmond teljesen megakarván törni e városon, valamint egyebütt is a protestansokat, e ezélből betelepítette Kolozsvárra a jezsuitákat. De velük az oktatás terén kitartással versenyeztek a nagyszámú unitáriusok. Iskolájukba kiváló hirneves tanítókat keresnek. Ezért küldi ki Kolozsvár városa Magyarországra vagy

¹ Jakab Elek: Kolozsvár Története, II. k. 52—53 ll.

² U. o. II. k. 213. l.

³ U. o. II. k. 259. l.

⁴ U. o. II. k. 213. l.

⁵ U. o. II. k. 159. l.

a külföldre az unitárius Jakobinus Bernardot.¹ Báthori Endre is előde nyomdokán haladt. „Tűzben, vérben hanyatlott le Kolozsvárra és Erdélyre nézve a XVI. század utolsó éve, viharral és vészszel tünt fel a XVII század“.² Világosítsa meg ez idézet annak a tűz próbának nagyságát, melyet a protestánsoknak e szomorú időszakban ki kellett állniuk.

A reformatusokra nézve ézt jobb idő követte, az unitáriusok állapota, sorsa szomorú maradt továbbra is. Egyházi életük ezentúl is a létért való folytonos küzdelem volt. Boeszkai István, Rákóczi Zsigmond, Báthori Gábor, Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczy György és Apafi Mihály (1605—1690) u. i. már reformatus fejedelmek voltak. Mindezek tehát hitfelekezetüket pártolták, annak mindennemű ügyeit is igyekeztek előmozdítani, az unitáriusoknak és katolikusoknak pedig elnyomóik lettek. Így hát most e két hitfelekezet selylik egy hajóban. Szomorú játéka a sorsnak, míg a más vallásfelekezetek a kockafordultával meg-megpihenhetnek, újra szabadon fellélegzhetnek, ügyeiket rendezhetik, a további küzdelemre újabb erőt gyűjthetnek, addig az unitáriusok sorsa folytonos küzdelem a túl erővel, a nagy hatalommal. Tűz próbálja meg az aranyat. Az aranynak tűzellenes képessége szabja meg értékét. Azonban ne bántsuk ezt. Folytassuk kitűzött ezélunkat.

(Folyt. következik.)

PAP MÓZES.

¹ Jakab Elek : Kolozsvár Tört. II. k. 333. l.

² U. o. II. k. 337. l.

A maroskőri unitárius esperesség visitatori végzései 1684-ben.

Toroczkószentgyörgyi *Kozma Mihály* esperes-helyettes 1780-ban a maroskőri unitárius esperesség számára egy nagy jegyzőkönyvet újított meg, a melynek eredetijét a cím lap belső-oldalán olvasható feljegyzés szerint már 1630-ban újították, aztán 1688-ban s majd 1721-ben ismét leírták.¹ Ebből az utóbbiból másolta le Kozma a máig reánk maradt példányt s kibővítette még az időközben hozott határozatokkal és az adományozások jegyzékével, melyeket későbbi esperessége alatt is állandóan jegyez.

Ha a könyvet 1630-ban már újították, úgy mindenesetre feltűnő, hogy az unitarizmus első félszázadára nincsenek feljegyzései, sőt 1630-ig egyáltalában igen keveset találunk benne. Ezek között tartozik a *nyárád-szentlászlói* egyház erdejéről szóló vallatás 1620-ból, s talán a másik ottani ily tárgyú évszám nélküli vallatás is e tájból való. Ilyenek még a *n.-ernyei* vallatások szintén 1620-ból, a *kálauk* 1624-ből, s bizonyosan azok a papi és mesteri bérek feljegyzései is. Ez utóbbiaknál tán-egyedül a harezói kivétel. Különben itt az összes följegyzés csak a „harezai unitárius pap commentioja“. Magyarosi István esperes jegyezte be 1734 december 15-én, de a mint látszik, ez is régebbi eredetinek a másolata.² Ez a legsajátosabb javadalmazás az egész között. A szokott gabona, fa és pénz fizetésen kívül még a ruházatról is gondoskodnak. A papnak

¹ A feljegyzés utolsó sorából az gyanítható, hogy ez a lap az 1721-i példányból való. Ezt hittem még egy darabig a könyv néhány leveléről is, de a papir 1770-t jelző vízjegyű és száma meggyőzött tévedésemről. Különben a feljegyzés a következő: „Registrum Ecclesiarum sedis Marus Unitariorum olim renovatum est ao. 1630; post denuo renovatum 1688; sed quia negligenter, et ut ejus temporis (fors) genius erat, sine margine erat scriptum, imo et vetustate attritum, ex illo descriptus est praesens hiece liber ao. 1721“.

² Ezt mutatja latin záradéka: „Ex veris originalibus parata, translata et subscripta sine auctione et diminutione“.

jár „egy új kordovány esizma, egy nadrág egyszer ványolt fekete posztóból“ s ugyanilyenből egy dolmány, de azt kikötik, hogy „a mig abban tart, mást nem kér, azaz annuatim nem kívánja.“ Végre ha magát jól viseli, külön kap a gyermekek tanításaért is.“¹

Nagyon valószínű, hogy a többi papi és mesteri fizetés eredeti feljegyzése mind 1630 előtti évekből származik. Erre utal első sorban az a körülmény, hogy csaknem mindenütt megelőzik a többi feljegyzést, s ezt bizonyítja az ilyen feljegyzések természete is. Hiszen az egész könyv tulajdonképen a papi és mesteri fizetéseknél, az egyházi fekvőségeknek és ingóságoknak s a határozatoknak nyilván- tartása. Hiteles javadalom és birtokjegyzék, mely az esperesnél állván, adataival a pap és hívei között fizetésekre vonatkozó esetleges differentiákban döntő lehetett. Így természetes, hogy az össze- írók mint egyházi és leginkább ebben érdekelt emberek legelőbb a magukra vonatkozó, s egyszersmind a differentiákra leginkább alkalmas tárgy, — a javadalmozás — feljegyzéséről gondoskodtak. A több felekezeti falukban aztán az egyházak meghasonlottak egyes földek, rétek vagy erdők birtokjoga felett. Más helyt az egyház zálogba vetette valamelyik fekvőségét, s a hitelező fél vagy utódja a zálogot később nem akarta birtokából kibocsátani. Ezek szükségessé tették a vallatásokat s a peres eljárást. Majd mikor a döntés az ily ügyekben bekövetkezett, akkor ismét felírták a vallatást, vagy a perlekedés eredményét. Így lassanként a feljegyzések ki- bővültek.

Legtöbbet gyarapodott a jegyzőkönyv 1630 és 1688 között. Ez időközben kerülnek először belé az ingóságok jegyzékei a tömérdek apró, egyház- és mivelődéstörténetileg egyaránt becses adattal. Közbe újra határozatok és vallatások teszik változatosabbá a tartalmat. Mindezek azonban az egyes külön egyházközségeknél vannak s mielőtt a könyvben odáig jutnánk, egy igen érdekes részle- tet találunk: az 1684 évi visitatio végzéseit. A könyv elején álla- nak, de azért ezek előtt is számos megemlíteni valóra bukkanunk. Így a czimlap után sorban jönnek az esperesek, esperességi jegyzők, assessorok, procuratorok, egyházi gondnokok, a hütösök s a „directo- rok vagy fiscusok“ esküformái, s mindjárt ezekre egy könyv, a „DISCIPLINA ECCLESIASTICA In usum Ecclesiarum Unitar- iarum . . .“²

¹ A jegyzőkönyv 227. oldalán.

² Ex officio Nicolai Kis M. Tótfalusi. 1694.

Természetesen kézirat, s ezt már bizonyára az 1721-i másoló vette be. Előszava után megkezdődik a jegyzőkönyv lapszámozása, s e latin munka az 1—33-ig terjedő oldalokat foglalja el. A következő lapokon csak toldalékszerű jegyzések vannak s a 37—52 oldalokon a visitatori végzések. Olyan renddel következnek, a hogy a visitatorok faluról-falura haladtak. *Szabédon* kezdik, s ennél az egyháznál mindjárt akadunk egy érdekes művelődéstörténeti adatra: a dohányzás, illetőleg tubákolás tilalmára. Csak a templomban tiltják el szigoruan, épen úgy, mint itt és még több faluban az istentisztelet idején a templom ajtóban való üldögélést és hallgatósást. Ily szempontból érdekes az egész visitatori feljegyzés, s egyháztörténetileg jellemző, hogy több faluban külön kell rendelkezni a konfirmálók oktatásáról és arról, hogy az úrvacsorával élőkét ki ne gúnyolják. Néhol a pap uzsorás, másutt részeges s Szentháromságon (Szt.-Frontás) addig ült a mesterrel együtt a hosszú ebédeken, hogy a miatt sokszor a templomozás is elmaradt. A templom sok helyen romladozik. Így *Szabédon* és *Ny.-Szt.-Lászlón*. A visitatio aztán minde bajok ellen kikél, és büntetéssel fenyegetőzik, de azért tulságosan engedékeny. Érdekes az a határozata, melylyel Szt.-Mártonban 1685-re a papnak „tanuló-ház építése“ felől (a. m. a mai iroda, dolgozó szoba) intézkedik. Ugyanitt hagyják meg a mesternek, hogy a harangozó-kenyérből „tartozzék két jóindulatu gyermeket maga mellett tartani és szorgalmasan tanítani“. Mindezekről azonban legjobban beszélnek magok a végzések.¹

Anno 1684. die 24. 9 bris tempore generalis visitationis in Szabéd cum filiali haec acta sunt.

1. Végeztetett, hogy ennek utánna az szabédi eceiában is Péntek napokon conceiok legyenek.

2. Az templom ajtaján kívül az fal alatt praedictio és könyörgés alatt ülni vagy állani tilalmaztatik sub poena fl. 1, hanem minden az templomban vigye véghez az isteni tiszteletet.

3. Végeztetett, hogy ha vagy nőtlen legény, vagy illendő ifjú leányzó az Úr vacsorájával élvén, valaki érette meg esufolná, fl. 1 büntetessék az eceitől.

4. Végeztetett, hogy az *tubákosok* ennek utánna elsőbben megintessenek praedikátor atyánkfia által; ha kik mégis vakmerőlködnek, az tubákhoz tartozó eszközöket templomban be vinnének, annál

¹ Felhasználom ez alkalmat is, hogy ismételten köszönetet mondjak *Kelemen Albert* esperes urnak, kinek szivességéből a könyvhöz hozzájuttattam, s abból sok helyről kivonatokat és másolatokat készítettem.

inkább ha ott azzal élnének, az ecelától megbüntettessenek — ide értvén csak az haza fiait.

5. Mivel az ecela avval menti magát, hogy az templom padlását és az haranglábnak fedelét meg nem építették, hogy táborozás volt, most az generalis visitatio kedvezvén, poenára nem itéli az ecelát, mindazáltal serio imponálja sub poena fl. 12, hogy az jövő 1685 esztendőben esendő Sz.-György napjára meg építi. Mivel penig az papság házánál lévő istállót meg nem építették, ugy, hogy még lovainkat is az faluban kellett küldenünk, ezért az ecela büntettetik fl. 3, úgy, hogy minden halogatás nélkül meg építsék sub poena fl. 12.

6. Végeztetett, hogy ennek utánna is mint eddig, az *bozedi*¹ atyafiak ha innepeken az szabédi templomban be mennek és az hol üres helyet találnak az ülő székekben be ülnek (akár férfi, akár asszonyi állat) senkitől meg ne háborittassanak, sőt minden tartozzék maga mellett helyet adni nekik.

In eccla Nagy-Ernye die 25. 9 bris haec sunt constituta tempore generalis visitationis.

1. Végeztetett, hogy ennek utánna ebben az ecelában is Péntek napokon conciook legyenek.

2. Az ezinterem építése felől végeztetett, hogy az ecela és az egyházfű tartozzanak erőltetni, hogy kiki meg építse az maga részét az jövő Sz.-György napjára, az mely dolog ha az ecelán mulnék el fl. 12, ha az egyházfűn fl. 3, ha közemberen, az ecela büntesse meg érette. Ide értvén az pap és mester házai körül való építéseket is.

3. Az templom ajtaján kívül az fal alatt ülni, vagy állani praedicatio és könyörgés alatt ennek utánna tilalmaztatik sub poena fl. 1. hanem ha bevehető igen nagy okra nézve praedikátor atyáinkfia engedné meg.

4. Végeztetett az pap, mester búza bére felől, hogy ennek utánna (az mely nap arra rendeltetik az ecelától) be nem szolgáltatván, elkerülhetetlen akadály a nem lévén, az ecela megbüntesse érette.

Az ernyei eccla számára alamizsnát kell kérni. N. B. :

5. Az ezinteremre illendő záros ajtót csináltasson az ecela sub poena fl. 12; az schola mester is be téve tartsa, és se praedikátor, se mester az ott való fűnek vagy sarjunak megételére marhájokat be ne hajtsák, sub poena fl. 3.

6. Mivel az scholamester maga sem tagadja, hogy pénzt ki adván kölcsön uzsorát veszen rája, mások is vádolják: noha megérdemlené, hogy az synat-vegezet szerént való büntetést érzené meg; de mindazáltal most íntetik, hogy ennek utánna ha követné, azon poena exequaltassék rajta; eddig valóért penig sine misericordia fl. 3 büntettessék meg mox et defacto.

¹ Tehát ekkor még a mint látszik Bazédnak unitárius, magyar lakosai voltak, míg 10 évvel később — 1724 nov. 28-án — egy oklevél úgy emlékezik meg a faluról, mint a melyet „quondam“ magyarok laktak. 1655-ben egyezséget köt a két egyház egymással.

Párisi levél.

Páris, 1901. jan.

(A párisi vallástörténelmi congressus. – A bourges-i egyházi congressus).

Szerkesztő úr!

A körülmények nem engedték, hogy a multkori fűzetbe írjak. Két congressusról akartam megemlékezni a sok közül, melyeket Párisban az 1900-iki kiállítás alkalmával tartottak. Minthogy e kettő történelmi és vallási szempontból valóban érdekes, egy néhány szót most szólok azokról. S ezt annál inkább teszem, mert a congressusok legnagyobb része kevésbé volt érdekes. Némely congressus abból állott, hogy összejöttek, sokat beszéltek, unalmasan tárgyaltak s a nélkül, hogy valami tudományos értéke lett volna a tárgyalásnak. Némelyikre igazán el lehetett mondani: „*sunt verba et voces praeterevque nihil*“. Igaz, hogy a congressusok rendezői melegséggel mindig azt szokták felelni, hogy nekik a céljuk főleg az volt, hogy a tudósokat a mívelt világ különböző részeiből összehozzák, hogy egymással találkozzanak, ismerkedjenek és barátságot kössenek. Hát ez jó. De ez egészen más dolog. Bizonyára ez az eredmény sem megvetendő, de ez a congressusnak, mint olyannak benső értékén kívül esik. S a magam részéről meg kell vallanom, hogy némely congressusnak ülései, melyekben részt vettem, azt a benyomást tették reám, hogy keveset vagy éppen semmitérők. De sietek hozzátenni, hogy igazságtalan ne legyek, hogy van kivétel is. S azt hiszem, hogy az 1900-ban tartott congressusok közül sok meghozza idővel gyümölcsét. Ezek közül kétségtelenül a vallástörténelmi congressus.

Ez a vallástörténelmi congressus e nemben az első volt, az nem hasonlít a chicagói vallásparlamenthez, sem alkotásában, sem munkájában, sem a célban, melyet maga elé tűzött. A chicagói mindennek felett vallási összejövetel volt, a párisi pedig, azt mondhatom, kizárólag tudományos. Chicagoba a különböző vallások kép-

viselőit mintegy vallási testvériesülésre hívták össze, hogy egy pillanatra egyesüljenek a tiszta imádat eszméjében.

És a világ különböző pontjairól összejöttek, hozzájárultak e nagyszerű dologhoz. E jó akaratoknak és megindult szíveknek eme találkozása, egy pillanatra a legnagyobbszerű reményeket keltette a jövőre nézve. Ugy látszott, hogy a vallás eszméjének gyakorlati felfogása túl fog menni mindenik vallás saját tanainak határain. Nem úgy történt. Tudva van miért. Ezelőtt négy évvel Charbonnel abbé és Klein abbé hozzákezdték, hogy 1900-ra egy új vallási összejövetelt rendezzenek, a chicagoihoz hasonlóan. De minden kísérletük hiábavaló volt. A római tekintély, a pápa, a püspökök s főleg a francia püspökök ellenezték azt.

A mit Amerikában megengedtek, Franciaországban megtiltották. Azt mondták, hogy a róm. katholicismus az igazság levén, semmiképpen sem jöhet tanácsba tévelylyel az egyenlőség alapján. A szabadelvű katolikusok azt felelték: nem arról van szó, hogy a congressuson minden vallásformának egyenlősége megállapittassék, hanem csupán arról, hogy a vallási nézetek előadassanak, mindeniknek fenhagyatván a jog, hogy mit tartson igazságnak. Kísérletük meghiusult. Minden róm. kath. papnak és világinak, ki a r. kath. orthodoxyában akar maradni, megtiltották a részvételt. Azután már gondolni se lehetett a chicagoihoz hasonló congressus tartásáról. A párisi congressus nem is állott másokból, csak olyan tudósokból, kik vallástörténelmi szempontból jöttek össze a nélkül, hogy szándékuk lenne, hogy magúkra a vallásokra hassanak. Lehet látni a különbséget a párisi congressus és a chicagoi parlament között.

Reville Albert, a „College de France“-ban a vallások történelmének tanára volt az, ki az „Ecole des sciences religieuses“ tanáráival a congressust kezdette.

A felhívásra azonnal sokan jelentkeztek. Nem mind vettek ugyan részt, de kétszázon mindig felül volt azoknak a száma, kik a congressusban részt vettek. Voltak képviselők Amerikából, Schweitzből, Németországból és más országokból; katolikus egyházi ember kevés volt jelen. A congressusok palotájában tartott első ülésen egyhangulag Reville Albertet választották elnöknek, Müller Miksát Oxfordból, Tiolet Leydenből pedig tiszteletbeli elnöknek; ezzel akarták leróni a tiszteletadóját a vallások tudományának két kitűnő úttörője iránt. De Tiolet rosszullét akadályozta meg, hogy Párisba jöjjön. Neki kellett volna a congressust megnyitni a vallások törté-

nelmének eredetéről szóló értekezéssel. Ezt a feladatot aztán Reville teljesítette. A „College de France“ tudós tanára, mint mindig, most is lekötötte hallgatói figyelmét és megtapsolták. Lendületes beszédében világosan és meggyőzően megmutatta, hogy a vallás az emberi szivben önként keletkezik, hogy az lényének egyik legáltalánosabb, legmélyebb és legsajátosabb szüksége. „Az az élet vágya és a boldog élet vágya, mely az embert kezdettől fogva végig valóságossá teszi, ajkára hozva az imát és lelkébe egy felsőbb világ gondolatát. A különböző vallások nem egyebek, mint e vágy, e remény különböző kifejezései és kielégítései. Mindenik megérdemli azért a figyelmet és tanulmányt. A vallások történelme tiltja akár mely theológiának vagy hitnézetnek a megtámadását. Az a vallási tüneményeknek tárgyias észlelésére szoritkozik és arra törekszik, hogy felfedezze a vallások keletkezésének és fejlődésének törvényeit. Az tehát lényegében békítő és felhívását egyformán intézi minden tudóshoz és minden jóakarató vizsgálandóhoz, tartozzék bárminő vallási felekezethez . . .“

A megnyitó gyűlés után az osztályokat alakították meg, melyek aztán a Sorbonne-ba gyűltek össze ülésekre, melyekben sokan vettek részt és érdeklődéssel hallgatták a tudós felolvasásokat a miveletlen, valamint a mivelt népek vallásairól. A jelenvoltak közt láttam néhány kath. papot is, kiket valószínűleg a püspökük nem baltalmazott fel a résztvételre. Az egyik napon azt vettem észre, hogy két kath. pap közt találom magamat, kik dícsérték Jean Reville felolvasását. Ugy kellett lenni, hogy ezek tanult és fölvilágosult emberek voltak.

Sok tért foglalna el, ha mindez üléseket és értekezéseket ismertetni akarnám. Különbön is azok meg fognak jelenni. De egy néhányat megemlítek. A párisi prot. theol. facultas egyik tanára azt fejtegette, hogy a vallások történelmének az utját mennyire előkészítették a bibliai kritikai munkák. Jean Reville, kiből megvannak mindazok a tulajdonságok, melyekről atyja ismeretes, világosság, bő ismeret és szabatoság, a vallások történelmének Európában és Amerikában való jelen állását rajzolta a nagyszámú hallgatótól tapssal jutalmazva.

Értekezést tartottak még a tudós belga Goblet d'Alviella, egy érett gondolkozással és erős logikával irt értekezést a vallás és erkölcs viszonyáról s Marillier a folklóre-ról. Volt ezeken kívül még más felolvasás is, az islamról és budhismusról.

Egy eredménye van a congressusnak és ez az, hogy a vallások tanulmányozását szilárd alapra fektette és hogy a vallások történelmének épülete most már fel fog épülni némely egyházak ellenkezése és némely hittudósok bizalmatlansága ellenére is. E congressust más hasonló congressusok fogják követni. A vallások történelmének tanítását idővel bé fogják vinni a kath. egyházba is, mely most annyira ellene volt a congressusnak. Sőt Broglie abbé a párisi „Institut catholique-be már be is vitte. Igaz, hogy a tanítás nagy hézagokat hagy és a történelmi igazságot nem mindig veszi figyelembe. De előbb vagy utóbb, el kell hogy jőjjön az igazság napja. Természetesen ez átalakulás módosulást fog hozni a kath. hitrendszerbe. Hogy a vallások tudományának és e congressusnak fontosságát jelezzem, arra nézve alig tehetek jobbat, mint hogy idézem Sabatiernek, a párisi prot. facultas tanárának következő sorait. „A vallások történelme a tulajdonképpen ugynevezett vallási gondolkozásra kettős hatást fog gyakorolni: pozitív hatást és kritikait. Positív szempotból két fő tényre fog következtethetni. Mindenekelőtt magának a vallásnak eredetét vizsgálva, meg fogja mutatni, hogy a vallás eredete el nem muló. Mind világosabban fogja láttatni a vallásos érzelemnek, mint olyannak, eredeti jellegét, mint az emberi léleknek legnemesebb és legjellemzőbb vonását; meg fogja mutatni, hogy a vallás, mely kezdettől fogva a társadalmi intézményeknek és az emberi művelődésnek főtenyezője volt, határozott tényező marad a műveltség minden fokán s így a vallást tiszteltté teszi azok előtt is, a kik azt megvetették a nélkül, hogy ismernék. Továbbá meg fogja mutatni, hogy a kereszténység a legemelkedettebb vallás, melyre az emberiség a földön jutott. E történelmi megállapításban nem fog-e a keresztény apologetika új érveket és új forrásokat találni?

De e pozitív hatás mellett bizonyosan meg lesz kritikai hatása is. Több dogmatikai nézetnek, mint a kijelentésről, üdvről, gondviselésről való nézetnek, a nélkül hogy eltűnének, bővülni kell és megújulni. A hamis és igaz vallásokról való régi nézet lassanként a történelmi. synthesisnek, a jó és a rossz, az igazság és tévedés közti különböző fokok sorának fog helyet adni. A vallásnak tulajdonképpeni értelmi eleme, a vallásos nézetek és formák, mint a vallásos szellemnek egymásután következő termékei szemléltetvén, az ő szükségképpeni viszonylagosságukban fognak megjelenni. De éppen ezáltal a felekezeti gyűlölségek alább szállnak és másfelől a vallásos

emberek mind arra törekeshnek, hogy hitüknek központja, lényege felé forduljanak; a vallásos élet mélyebbé lesz, bensőbbé a maga otthonában, szabadabbá magatartásában; és az új tudomány, miután elég félelmet okozott, végül magának a vallásnak és az emberiség békéjének hasznára fog fordulni“.

Jobban alig lehetne kifejezni azt a hatást, melyet a vallások történelmének tanulmányozása a szellemekre fog gyakorolni. Alig huszonöt éve, hogy ez a tudomány született és hatása már is érezhető és a jövő még inkább meg fogja ezt éreztetni.

— Egy másik, a párisitól eltérő congressus, melyet Bourges-ban tartották, melyen 700 r. katolikus pap volt jelen, nem számítva a besançon-i és angers-i püspököt. E congressus a nélkül, hogy nevezetes eredményt hozott volna, mégis az idő jele. Az azt mutatja, hogy a kath. papságban az értelmes rész, — sajnos kevés számban ugyan — érzi a függetlenség szükségességét. Hogyha a kath. klerus tagjai ily congressusokra jöhetnének össze, bizonyára mind több szellemi szabadságot nyernének. De a törvény nem engedi meg, hogy a püspökök beléegyezése nélkül összejőjenek, a kiknek teljesen a hatalmától függnék. És a mikor összejőnek, mint Bourges-ban is, bizonyosra lehet venni, hogy határozataikban nem lesz semmi forradalmi dolog. Így történt Bourgesban is. Több szép felolvasást tartottak és számos ohajt fejeztek ki, sokat beszéltek a változtatásokról, melyek a tanítás különböző ágaiban ohajtandók, de semmit sem mondtak határozottan, semmit sem ajánltak ez ohajok megvalósítására. Nyilvánvaló, hogy a congressusra összejött papok nem tehettek annál többet, mint a mit tettek. És miért? Mert nincs szabadságuk a cselekvésre, mert az erre való szabadságot, mit némelyek közülök kívánnak, sohasem fogja a püspöki hatalom megengedni. Egy pap, a ki kitartással mivelte a tudományt, a püspökénél az eretnokség gyanújába esett. S a mikor valamelyik közülök, mint Naudet abbé is, több bátorságot és függetlenséget mutat, mint a többiek, böles óvatossággal mindig hozzá kell tennie, hogy előre visszavon minden eretnokséget, a mit nála felfedezhetnének és aláveti magát minden rendeletnek, a mit neki adhatnak. A gondolkodás szabadsága ilyen körülmények közt nem egyéb üres szónál, látszatnál.

Igy a congressus az alatt a három nap alatt, a meddig együtt volt, egyházi tanulmányokkal foglalkozott, de őrizkedve minden kritikától, a papnevelő intézetek tanulmányaira nézve tehető miu-

den reformtól. Hányan kívánták a Bourgesban összegyűltek közül, hogy a papnevelő intézetekben más tanítás legyen, mint a milyen tényleg van? Nem szólt erről egyik sem, hanem egyes felolvasásokra szorítkoztak, már a milyenek szerintük odaillok voltak, és egyes művekről beszéltek, melyeket a könyvtár számára meg kell szerezni. A második nap társadalmi munkáról tárgyaltak, az alkoholizmus elleni harezról, népszerű munkákról, s különösen hosszason vitatták a kath. sajtónak nagyobb térre terjesztését. A harmadik napot erkölesítő munkáknak szentelték és annak a kérdésnek, hogy milyen viszonyban legyenek az állami egyetemekkel és a kath. facultásokkal. Mindez elméletben nagyon szép, de a Bourgesben összegyűlt papok eszméiket a gyakorlatban nem valósíthatják, mert a mikor ezt akarják tenni, a püspöki tekintélyt találják magukkal szemben. Mindamellett is, hogy több püspök hozzájárult, sőt Rappolla bíbornok a pápa beleegyezését adta a congressushoz, más püspökök hevesen tiltakoztak az ellen és minden ellen, a mit Bourgesben mondtak. Leghevesebben tiltakozott pedig a congressus ellen az anneey-i érsek, Isourd, az „Annales Catholiques“-ban. Azt mondja, hogy a congressus rossz és veszedelmes hajlamokat mutatott a hit és egyház épségével szemben. A rationalismus foglalta el azokat a papokat, a kik abban részt vettek; forradalom az, a mit ők akarnak. Egy időszaki parlamentet akarnak állítani, hol a papok határozzanak az egyház igazgatására nézve, mi kizárólag a püspököknek a joga. Azt mondja, hogy a papok egy hivatalos szövetkezetet alkottak, hogy igényeiket érvényesítsék az ő patronussaik, a püspökök ellenében. De hogyan lehessen e dolgot megmagyarázni, hogy a bourgesi-i érsek nemcsak hogy elnökölt a congressuson, nemcsak hogy helyeselte, a mit az anneey-i püspök kárhoztat, hanem a legmerészebb beszédet mondotta? A magyarázat nagyon egyszerű. A róm. kath. egyháznak igényelt egysége csak a felszínen látszik annak, a mélyén nagy megoszlások vannak. A püspökök testületének egysége csak látszólagos, mint azt az anneey-i érsek föllépése eléggé mutatja. Ez utóbbinak sugalmazása folytán a congressust egész Rómáig leszólták. Nemesak úgy tüntetik fel, mint az eretnekség forrását, hanem mint olyat, mely egyenesen schismára vezet. Mit felel a pápa e leszólásra, még nem lehet tudni. De Róma, mint mindig, kétségtelenül hallgatást fog ajánlani, mindent megtéve, hogy a püspökök és papok egymást meggyőzzék, hogy a congressus újra összejövetele hiábavaló. Bármí történik, a bourgesi congressus mégis mutatja,

hogy a katholicismusban egy benső munka megy végbe. Ennek jelét adták e congressusban. Hogy az ott kifejezett ohajok csak ohajoknak maradnak, lehet. De a beszédek mégis meg fognak maradni, melyek közül nevezetesen Servonnet bourgeois-i érseké, melyet fennebb jeleztem, és az alby-i vicariusé a hazaszeretetről. De hány kath. pap van, a ki így gondolkozik és a ki ki meri mondani, a mit gondol? Nem sok, még a mellett az óvatos kijelentés mellett sem, hogy kész visszavonni, mi az orthodoxiával ellenkezik; a kath. papoknak legnagyobb része nem meri kimondani, a mit gondol. Azok, a kik ezt ritka kivételképp teszik, azok is sajátságos módon teszik azt. Ime egy példa. A bourgeois-i congressusnak egy tagja megírta a congressusról benyomásait, teljesen független szellemben irt és ítélte, de azt a névtelenség leple alatt tette. Egy prot. Szemle, a „Revue chretienne“-nek küldötte be ezikkét. Bajos lenne neki ezért szemrehányást tenni, mert hogyha nevét alájegyzí, állásával játszott volna; s ha katolikus lapnak küldi, egyse adta volna ki azt. Azokért az ítéletekért, melyeket abban a kath. klerusra kimond, azt a kath. lapot, a mely kiadja, azonnal kárhoztatás érte volna. Pedig egyetlen egyszer sem lépi át benne az igazság, az igazságosság, az irodalmi és társadalmi jóizlés határait. Ez eléggé mutatja, hogy mily szabadságot élveznek a kath. klérus tagjai. A kath. klérust három osztályba osztja: az elsőbe tartoznak azok — és a legnagyobb számmal idetartoznak — kikről a chalons-i érsek, Manning bibornok szavaival jellemzőleg mondja: „ezek az egyszerű misemondók és a sacramentumokhoz való gépek“. Ezeknek sem idejük, sem izlésük nincs a tanulásra. A másodikat azok a papok teszik, kik keveset foglalkoznak a néppel és keveset értelmi munkával, „a kiknek kevés könyvük van a könyvtárunkban, de sok ajándék salonjukban“. A harmadikat pedig, melybe a legkevesebben tartoznak, azok, „a kiknek valóban van kötelességtudatuk, kik a társadalommal való érintkezést azért ohajtják, hogy azt javítsák, hogy azt igazságosabbá, kedvesebbé, együttérzőbbé, emberiesebbé tegyék“. Ez a megkülönböztetés a magasabb klerusra éppen úgy talál, mint az alsóbbra. A ezikk író semmit se vár a két első osztálytól, de bizalommal fordul azokhoz, a kik a bourgeois-i congressust alkották, „kik arra esküdtek meg, hogy magukat az egyház és a százév kibékítése nagy-szerű munkájának szentelik“. Meglátjuk, hogy mi lesz ebből. De tartok tőle, hogy ez értelmes és jóhiszemű pap sok illusiót táplál a congressus következményeire nézt. Tartok tőle, hogy sok idő eltelik,

mielőtt ohajai ténynyé lesznek. Bárhogyan, e congressus az idő jele és mutatja, hogy a kath. papságban benső forrongás megy végbe. És azt érdemes volt jelezni, mint az emberi lelkiismeretnek figyelemreméltó mozgalmát.

— Már is hosszúra nyult levelem és így „La vie de Pasteur“ kötetet, mely most jelent meg, nem ismertethetem. De jövőkor irni fogok e könyvről, mely egy kitünő tudósról és emberről szól, kinek élete nemesak Franciaországban, de az egész emberiségnek dicsőség.

CHARRUAUD D.

G O N D O L A T O K.

Felső-Zsuk, 1900. mart. 2.

Az anyai szeretet végtelen útja a bölcsőtől a sírig tart.

*

1900. mart. 11.

Ha irgalmasságot gyakoroltunk és feledve a hálátlanságot jóval fizettük meg a szenvedett méltatlanságot: hamar feledjük az azt megelőző küzdelmeket és az eset emlékéen felmelegszünk, midőn unjuk az embereket és mások újra bántanak.

*

A jó cselekedet gyakran áldozattal jár arra, ki megtette, de kárpótolja őt a lelki megnyugvás, hogy ennek ellenére azt megtudta hozni.

*

A jó tettek, ha nem is töltik meg az ember pénzes erszényét, de mivelik lelki gazdagságát.

*

Ki emberi nemes hivatását méltóan akarja teljesíteni: meggondolva éljen és élve gondolkozzék.

*

Mi a férfi? Durvaság, erőszak, önzés. És az asszony? Szelídség, jóság, önfeláldozás. És a nagy ellentétek mégis vonzódnak és nem nélkülözhetik egymást

A levegőben is a tevőleges és nemleges villanyosság atomjai elszoródva bolyonganak, míg egymásra találva egyesülnek. Megsemmisülnek önmaguk, ha új productumaik a további természeti fejlődésnek leghatósabb factorai.

*

1900. május 10.

A ki a közügyet kívánja szolgálni, hogy annak hasznára lehessen: elsősorban mondjon le a saját hasznáról.

*

Önzetlen munkának egyedüli bíró a jó lélekösmeret.

*

Az önzetlenségnek nyomában jár az irigység, a hálátlanság és a ravasz indulat és midőn szövetségük letörli előbbinek élete táblájáról ideális terveit, egymásba bújnak és nevetnek némely ember együgyűségén; felejtik, hogy még hátra van a nagy Isten igazságos ítélete.

*

Ki magasra tör, alant keresse a támpontokat. Mielőtt megindul: vizsgálja meg, hogy biztos-e lábai alatt a talaj?

*

Szálló ige fenmarad, ha nehéz a magja; ha könnyű elszáll, mint pehely.

*

Az uzsorások a társadalom sakályai, kik elnyomorodott, vagy könnyelműen gondatlan emberek húsán táplálkoznak. Finom szaglásuk már meszsziról megérzi a rothadt levegőt és gyülekeznek a prédára, mint saskeselyűk. Kit maguknak áldozatul kiszemeltek, annak nehéz menekülni.

*

1900. július 4.

A nap sugarai égő nyilaikat szórják reánk. Szervezetünk nem bírja ki a folytonos, merész támadást: megadjuk magunkat és lihegve menekülünk egy árnyas liget védő ernyő alá.

Mi is kellemetesebb ily kánikulai melegben, mint egy oly hely, mely megóv a forróság lankasztó, butító hatásától, mi ha nem szűnik meg, izgatja fejidegeinket. Elrémit, megszalaszt, maga előtt úz, mint egy szélesen elterülő, fel nem tartoztatható égő lávafolyam, mely útjában mindent felperzsel. Futunk előle kimerülve, mind tovább-tovább, míg megnyugszunk ott, hol már nem állunk vele szemben a félelmes

ellenséggel, ki nem ösmer könyörületet és ki ellen nincs más fegyverünk, mint a szégyenletes megfutamodás.

Csúf a fútás, de hasznos, mert megmenti a fútó életét a gyilkos golyótól, mondja magában a megvert ellenség nem egy fútó vitéze. De hol marad a férfi-becsület, midőn átvállaljuk a felvert vad szerepét, mely menekül a hová lehet, míg távol van a körtől, hol veszedelmét látja?

Az bizony elveszett. De ily esetben kár-e érette? Vagy tegyük ki magunkat inkább, minden igaz ok nélkül egy lehető napszúrásnak. Még megjárná, ha katonasorban lennénk, de így talán csak jobb a mit tevénk?

Midőn mi okosan így cselekszünk és hüvös árnyékos tető alól mondhatjuk: hogy roppant meleg van, mily sokan vagynak, kiknek hivatásuk megköveteli, hogy egész nap ki legyenek annak téve. Nincs egyéb védőjük, mint egy nagy zöldlapú a kalap alatt, az sem mindeniknek. Mellette mégis jól érzik magukat. Csak nagyobb bajuk ne legyen, gondolják magukban. És igazuk van, mert megszokunk mindent egy bizonyos pontig, ha annak határát nem kell átlépni. Csak azontúl van a kiulódás, gyötirelem.

Jó, ha azon inen maradhatunk.

*

Felső-Zsuk, 1900. aug. 15.

Egy éve, hogy szegény, kis leányom meghalt. Áttekintem azon sok szomorúságot, melyet azóta átéltem. Szivem elszorúl keseredésben és a múlt sötét pontjain át keresem a világító napsugárt, mely békét hoz a kebelnek, arannyal átszótt takarót borít a máltra és azt susogja: feledd a múltat, aludj és lecsendesedsz. De nem úgy lón. Elalszom, mint fáradt vándor, kinek jól esik a nyugalom. Pihenőt tart az, ki tovább menni készül. És nekem menni kell. Hív az élet, a kötelesség. Megyek szívesen. De hol a lelki béke? Az csak ott lehet, hol a nyugalom esendjét nem zavarja szomorú emlékek felverődő lángja, mely elemészi az élet örömit. A parázs alatt marad a keserűség, mely lelkünket nyomja, min nem segíthetünk. A ki fuldadoz annak levegő kell, nekem azt adjatok! Levegőt, mely kiemel, megszabadít a megfulladástól. A ki a szomjuhozónak kenyeret nyújt és nem vizet, az botorul cselekszik, úgy-e? S hányan tesznek így velünk?

Már egy éve, hogy szomjuhozom utánnad kedves, kis leányom, de szomjuságom olthatatlan. Ajkam nem érintheti a csillapító vizet. Megtűn bennem a Tantalos kínja. A fa is végre elszárad, ha nem öntözik. Az én életem fája ugyan szívós, gyökerét kőzetten átboesátja, hogy meg-

élhessen, de nincsen koronája. A kedély derűjében nő annak az ága, ott fejlődik hullámos, zöld palástja. A fa még él, de látszik rajta, hogy helyét nem találja. Jövel-jövel csörgedező patak, gyökere azt várja!

Ily gondolatokkal kereslek fel téged kedves emlékedben süt-körérszem, mint téli napon a fázó ember, de felmelegedni nem bírok — midőn a nap sugártól meleget is kívánok — nemcsak világosságot. Maradok elárvult szívemmel hidegen, elhagyottan.

Édes, jó Istenem! hányszor mondtam magamban, megnyugszom azon, mit rendelél. De az ember szívben gyenge. A múlt árnya sötéten borul tájkára, helyenként fel-fellobban és a szellő a távol virágos mezőről édes illatárban teljes fuvalmakat hajt felém. Arra tekintek és látlak téged kedves nyíló virágok és zöldülő bokrok között: mint lépdelsz kecesesen, könnyedén; mintha félnél, hogy kárt teszsz bennünk. Hallom vidor beszédid, enyelgő szavad, míg gondotűző, pajzán éneked dallama bejárja a mezőt és az árnyas berkeket.

De egyszerre megállasz. A hang ajkidon elnémul és arczodon egy könny gördül alá. Körülnézsz, magadban vagy, egyedül. Nincsenek körülötted, kiket szerettél és kik úgy szeretének. Szived sajog, fáj. Úgy-e bár?

A nap csak most kelt fel. Reggel van. A képződött harmat még ott rezeg bokrok, virágok levelén. A természet megújuló keble emelkedik, életet nyer. Mosolyog minden. Csak te még az általános virulás közepett lehajtott fővel szomorúan, mint a kinek nagy búja van.

Úgy képelem kedves, téged is az bánt, a mi minket, kik felejtteni nem bírnak. Úgy-e édes jó leányom ebben most is egygyé lettél velünk?

Megnyugodni nem tud a bánatos szív. A hegyedő seb érzékeny, a legkisebb érintés is bántja. Idő kell, hogy begyógyuljon, csak várjunk türelemmel reája.

S addig elgondolom, mily rövidek az ember életében a boldog napok és mint tűnnek el azok a messzi távolban — míg közel és hosszú a szomorúság, mely megfoszt mindattól, mi életünket eddig széppé, gyönyörűségessé tévé.

BÁRÓ PETRICHEVICH HORVÁTH KÁLMÁN.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Vasárnap. Képes családi heti újság jelenik meg e czim alatt új évtől kezdve *Nagy Károly* ref. theol. tanár szerkesztésében Kolozsvárt. A lap czélja épületes olvasmányokat nyújtani a hívek számára. A megjelent számok vezető cikkei, elbeszélései, versei meg képei azt mutatják, hogy egészséges irányban törekszik közre hatni népük vallásos életének fejlesztésére.

Szolnok-Doboka vármegye monographiájának II. és III. kötete is megjelent Deésen igen diszes kiállításban számos illusztrációval ellátva. E művet Réthy László és Tagányi Károly közreműködésével *Kádár József* szerkeszti, ki történetíróink sorában Szolnok-Doboka multjáról már eddig is kiadott számos munkájáról ismeretes. A minket közelebből is érdeklő III-dik kötet nagy részét Deés város ismertetése foglalja el. A XVI. sz. második felében élénk táral az unitárius Deés képe is. Részletesen megismerkedünk az óvári toronynyal, melyet az unitárius városi tanács ujított meg 1578-ban. Rajta van ma is az akkori unitárius lelkésznek, Deési Lukácsnak neve. Később a szombatosok tragoediájával ismerkedünk meg. A „deési complanatio“ előadása a szerkesztőnek mindenre kiterjedő szorgalmát dicséri. A következő százból a deési boszorkányok üldözéséről is olvashatunk a kor műveltségét jellemző igen becses adatokat. Általában e sok fáradsággal egybegyűjtött és nagy költséggel kiadott monographia dicsekedése lehet a vármegye intéző köreinek, kik élükön br. Bornemisza főispánnal semmi áldozatot sem kíméltek, hogy a millennium korából megyéjök hü képét örökítsék meg az utódok tauulságára. Azt mondanunk sem kell, hogy e hazafias vállalat a különböző nemzetiségű lakosság között mily nagy hatással lehet az igaz hazaszeretet kifejlesztésére.

K. F.

Adatok a Teleki-könyvtár történetéhez. Ismerteti *Biás István* Marosvásárhelyt, 1901. 13. l. Ehhez hasonló kis füzetekben tárja fel az ifjú szerző szülővárosának multját. Nem rég adta ki a város 1848/49. évi történetére vonatkozó adatokat is, s a zenélő kút híres mesterének, Bodornak, vázlatos életrajzát. A mellett fölemlítsére méltó, hogy Biás a kézirati történetforrások felkutatása érdekében fáradságot nem ismerő szorgalommal és kitarással működik. S ha a latin és magyar nyelv mysteriumaiba is sikerül neki behatolni, érdekes emléket állíthat magának történetbuváraink sorában.

K. F.

KÜLÖNFÉLÉK.

Victoria angol királynő, hosszú és dicsőséges uralkodás után, jan. 22-én az osborne-i királyi kastélyban elhunyt. 1837-ben jun. 20-án lépett a trónra IV. Vilmos után, kinek közelebbi örökössei nem voltak. Kent hercegnek, III. György negyedik fiának volt a leánya s 1819. máj. 24-én született Londouban a Kensington palotában. Uralkodása alatt népének alkotmányos szabadságát mindig tiszteletben tartotta. Az angol püspöki egyház mellett a többi vallásfelekezetek is teljes vallásszabadságot élveztek. A százév elején még alig türt unitárius gyülekezeteknek felvirágzása Victoria királynő uralkodása idejére esik. A magyar nemzetre felejtethetlen lesz mindig a magyar politikai menekülteknek befogadása, az a rokonszenv, melyet az angol királyi családban ápoltak a nemzet iránt, s mely a menekültek útján és a Teck hűrczeg családjának magyar rokonsági viszonya útján átment aztán az egész angol nemzetbe. Annyira élő a magyarok iránti rokonszenv, hogy Londonban a nép az osztrák-magyar követséget nem is nevezi más-képpen, csak „Hungarian Embassy“-nak, „Magyar követségnek“. Victoria királynő uralkodása emlékezetes lesz mindig a magyarokra!

Főt. Ferencz József püspök úr az Egyh. Képv. Tanácshoz a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézendő feliratot terjesztett be. Az államkormány néhány év óta a ref. és ág. hitv. egyházak közalapjainak évenként bizonyos összeget ad, sőt a legújabb költségvetésben az erdélyi róm. kath. egyház közalapja számára is újabb összeg van felvéve. Az indokolás, hogy az egyházak közalapjaikkal hazafias és közmívelődési czélokat szolgálnak. Ily elv mellett miért kellene az unitárius egyház közalapjának kimaradni? mikor eme czélok szolgáltatásban ez az egyház hátra nem marad. Miért kimaradni éppen egy szabadelvű kormány alatt?!

A székely ügy. „A marosvásárhelyi székely asztaltársaság“ egy füzetet adott ki a Romániába kivándorolt székelyekről. Adatai szerint 100 ezerre lehet tenni a romániai magyarok számát, kik közül 70—80 ezer már százévek óta lakik Romániában s közönségesen

csángóknak nevezik ; a többi mozgó népség, kik útlevéllal és engedéllyel tartózkodnak ott. A kivándoroltaknak vannak papjaik, r. kath. és ref. papok. De a róm. katolikusok papjai magyarül nem is tudnak, mind idegen származásuak. Egy magyar születésű róm. kath. pap van csupán, Bukarestben és ehez is az értesítés azt kapcsolja, hogy a magyarok közt ott ingott meg leginkább az egyetértés és a vallási türelmesség. A székely asztaltársaság hiteles adatok és személyes tapasztalatok alapján a kivándorolt magyarok sorsát kedvezőtlennek mondja és az illetékes tényezőknek ajánlja figyelmébe: 1. a székely napszámosoknak és cselédeknek Romániába vándorlását akadályozzák meg; 2. engedjék a miveltebb és vállalkozásokra alkalmas iparosokat és kereskedőket Romániába, kiket kevésbé lehet az eloláhosodástól féltetni; 3. hassanak oda, hogy a magyar kath. hívek az olasz szerzetesek helyett magyar lelkészeket kapjanak; 4. hogy a magyar iskolák ne szenvedjenek hiányt tanítókbán; 5. hogy a konzulatusok hivatalnokainak legalább a fele legyen magyar — jelenleg a konzulatusban csak egy hivatalnok beszél magyarul, egy román magyar alattvaló. — Az „Erdélyi Prot. Lap“-ban Barabás Endre polg. isk. tanár azt ajánlja, hogy a missioi telepekre Romániába külön lelkészeket kell nevelni, kik a román nyelv mellett a francia s esetleg a német nyelvet is tudják és hogy a missioi telepeket úgy javadalmazzák, hogy a hívek semmivel se legyenek terhelve. — Az „Ellenzék“ politikai napi lapban László Gyula marosvásárhelyi iparkamarai titkár a székely kivándorlás ellen a Hegedüs minster által kezdett munkaközvetítő intézetekben hathatós eszközt remél, ha azokat jól vezetik.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minster beszédéből, melylyel a közokt. költségvetést febr. 14-én a képviselőház elé terjesztette, közöljük a következőt: „T. Ház! Csak eddigi szokásomat követem, midőn a vita elején felszólalok. Igen természetes, hogy ez alkalommal programfejtegetésekbe nem fogok bocsátkozni, mert hiszen programomat úgy általánosságban, mint részleteiben többször volt már szerencsém a t. Ház előtt kifejtteni. Ez alkalommal inkább várnom kell a t. Háznak a bírálatát, hogy vajjon programmom értelmében járok-e el és azokat a nagy czélokot, amelyeket kitűztem, czéltudatosan, semmit sem kockáztatva, a haza javára szolgálom-e. Nekem kötelességem, hogy a mennyire csak lehetséges, nap-nap után előbbre vigyem hazám kulturális ügyét, előbbre fasulyban és előbbre annak expanzív erejében is. Erős a hitem, hogy a mult század végének közös tanügyi reformvajadásából ki fog bontakozni az új modern iskola a századnak elején,

A társadalmi élet folyton halad, folyton problémákat hoz felszínre, igen természetes dolog tehát, hogy az iskoláknak ezekkel a problémákkal lépést kell tartaniok. Meg kell tehát vizsgálni a tanítás és nevelés eszközeit, hogy tudunk-e ezekkel oly nemzedéket nevelni, amely győzelmesen állja ki a modern élet viharos küzdelmeiben a harcztot. Ez a vizsgálat most folyik Európaszerte.

De nem volna helyes, ha idő előtt intézményeink közé iktatnánk egy olyan rendszert, amelyet eddig Európa egyik állama sem mert intézményei közé iktatni. Elő kell készítenünk az egész tanári kart erre a nagy célra, a mely előttünk lebeg. Én bizonyos megnyugvással konstatálhatom azt, igen t. uraim, hogy az egységes jogosítású középiskola eszméjének, amelyet én voltam bátor ide a Ház vitájába mintegy belevetni, és így azt a gyakorlati politika terére szerencsém volt átvinni, hogy diskusszió tárgyát képezze, egyaránt hódolnak Franciaországban és Németországban. Nem arról van szó, hogy leromboljuk a humaniórákat, de arról sincs szó, hogy a humaniórák előtt elejtessék, megaláztassák a modern nevelés igénye: A modern élet követelményeit teljesen össze lehet egyeztetni a humaniórákkal. Minthogy Európaszerte forrong a kérdés, nem lett volna helyes, ha erről a helyről e budget-tárgyalás alkalmával erről a témáról nem lett volna szó. Azért foglalkoztam éppen e kérdéssel azonnal beszédem elején, hogy igenis napirinden tartsam a kérdést és foglalkozzam vele. Azonban addig, míg ez az új iskola kibontakozik, míg annak tiszta képe magunk előtt áll, nem vártam összetett kezekkel azt a esodatevő időt, midőn az bekövetkezik és nem hagytam stagnálni a *középiszkolvi reformot*, hanem keresztülvittem a középiszkolai *tanterv reformot*. És nem lehet kicsinyelni egy tantervreform eredményeit, mert az mindig eredmény, ha bármily kis mértékben bírjuk is azt tökéletesíteni, hogy a tudományanyagot jobban tudjuk az ifjúsággal közölni, hogy az ifjúságnál a tanítás eredménye minél jobb, fasúlyban minél nemesebb legyen. Ezt természetesen nem lehet számítani, mert inponderabilitásról van szó. Én tehát nemzetivé teszem a tanterv tartalmát és hogy ezt iparkodtam gyakorlativá tenni az élő nyelvtanításban is, igen természetes, mert én élőnyelvek oktatásában nem a grammatikai rendre, hanem a közvetlen beszélgetési módszerre kívánom a fősúlyt helyezni. Ugyancsak a középiszkolai reformhoz tartozik, hogy részben keresztülvittem a budapesti tanárképző intézetnek reformját is; a részletes tanulmányi terv, a munkaprogram most van a tanács kidolgozása alatt. A tanárvizsgáló szabályzatnak teljes revideálását rendelttem el, és mert nem akarok

ugyan elébe vágni a szakkörök ebbeli megállapodásainak, erre nézve mégis most csak annyit akarok konstatálni, hogy soknak tartom a vizsgát és a vizsgáknak kevesbitését nagyon óhajtanám ezen rendszerben keresztülvinni, mert különben a tanárjelölt nem mélyedhet el tanulmányába.“

Gyulafejérvárról tudósítanak a németországi egyházi lapok. A múlt év nov. 30-án az ág. ev. lelkészi hivatal előtt megjelent egy fogházfelügyelő és jelentette, hogy neje, kivel nyolcz évet élt törvénytelen házasságban, meghalt és kér engedélyt arra, hogy róm. kath. pap temethesse el róm. kath. szertartás szerint, mivel a neje, halálos ágyán két tanú jelenlétében, kiknek a bizonyítványát előmutatta, egy róm. kath. paptól felvétetett a róm. kath. egyházba és azután a halotti szentségekkel ellátatott. — Ugyanennek a nőnek törvénytelen házasságból született fia a múlt év július hónapjában, miután a róm. kath. gymnasiumban az osztályokat végezte, az ág. ev. egyházból a róm. katolikusba lépett át, mivel, a mint azt tanúk előtt nyilvánította, szegény és az ág. ev. egyháztól segélyt nem kap, a róm. kath. püspök azonban a tovább tanulásra támogatást és később állást helyezett kilátásba, ha a róm. kath. egyházba áttér. Ugy is történt. — Egy 72 éves nő mult évi februárban azért lépett át a róm. kath. egyházba, mivel ez esetben neki a róm. kath. szegények-házában tartást ígértek. Hasonló okokból 1900-ban még hat áttérés történt. Ez a felekezeti béke, melylyel az új püspök kormányzata Gyulafejérvár lakosságát boldogítja! A református leánynövendékek, kik a gyulafejérvári és a nagyszobeni zárda iskolákban tanulnak, a törvényes rendeletek egyenes megsértésével már évek óta elvonatnak a ref. vallásoktatástól. A magyar vallásügyi miniszter e tekintetben ugyan új rendeletet boesátott ki az erdélyi róm. kath. püspökhöz, de kérdés lesz-e annak haszna“.

Austriában a protestánsok száma a türelmi rendelet kiadása óta 73,000-ról 450,000-re emelkedett. 1794-ben 140 lelkészük volt a protestánsoknak, 1900-ban 320. Az utóbbi két év alatt 13000-en felül tértek át a prot. egyházakba.

„**Páduai Szent Antal társaságok**“ kenyeret osztanak az éhező népnek. A róm. katolikus egyháznak mindenre megvannak a maga külön szentjei. S most az egyiknek, majd a másiknak tisztelete lép előtérbe, most a Mária-cultus, majd a Szent József cultus nyomul előbbre. Mióta a socializmus Európában kifejlődött és a munkások közt a munkanélküliek száma minden országban egyre szaporodik, a kik szükségét érznek, a kik kenyérhiányban szenvednek, egy más szentet hívott elő a római egyház. „Páduai Szent Antal“ társaságok osztják a kenyeret a népnek. Franciaországban az állam ellen törő assumptionisták indították meg ez egyesületeket; más országokban, hanem is éppen ily kiadásu szerzetes papok, de kétségtelenül olyanok, kik

ultramontanok. Páduai Szent Antal társaságok osztják a kenyeret a népnek. Gyöngéd női kezek végzik a kiosztást. Adják mindenkinek a kenyeret, mondják, minden érdek nélkül. De az ima, mely ajkukról felhangzik: „Páduai Szent Antal könyörögj érettünk!” Páduai Szent Antal társaságok osztják a kenyeret az éhező népnek. — De osztják mások is, gyakorolták a jótéteményt eddig is, osztják a kenyeret most is, osztják a nélkül, hogy a társadalmat akarnák megoszlatni; osztják dogmatikai jelvény nélkül, osztják oly cultus terjesztése nélkül, mely a pogány cultusokra emlékeztet; osztják a kenyeret az éhezőnek, vallás különbség nélkül mindenkinek, osztják a nélkül, hogy valamely különleges imával próbára tennék, a mi a szegény szükölködőnek még megmaradt, hitét, lelkiismeretét; osztják a keresztény ember szeretet nevében, csupán ebben. A kik ezt teszik, imájuk: a mit tesznek, a keresztény cselekedet; ezéljük: a türelem ápolása, a kölcsönös szeretet, tiszteletük: az emberi lelkiismeret. És ezt teszik, e célt követik, e tiszteletben munkálnak azok, kik hazánk fővárosában és több más városban így gyakorolják a jótételt, így osztják a kenyeret akkor, mikor felekezeti különbség nélkül akarnak jót tenni, kenyeret osztani.

A római pápa világi uralma. A pápák Olaszország népeinek egyesítésével elvesztették a világi uralmat, de azért elyben nem szűnnek meg fentartani. XIII. Leo a szent év (1900) bezárását a titkos consistoriumban arra használta fel, hogy azt ismét hangoztassa. Örömet okozott a pápának, hogy a szentév jól folyt le, de sok fájdalmas dolog búsitotta s névleg az Olaszország és az egyház közti összeütközés, a melyből, a mitől ő tart, ellenséges törvények kibocsátása következtében még rosszabb dolog is következhetik. Mert az valóban végzeteljes, hogy a hatalom őt az ő jogos és törvényes világi uralmától megfosztotta, mely uralom az ő hivatala szabadságával szorosan össze van kapcsolva; hogy most a pápai szék egy más hatalmának van alávetve, más önkényének kiszolgáltatva. És a helyzet szigorúságát még növeli az, hogy kevéssel ezelőtt a Róma feletti uralmat egy más kézbe adták át, és pedig úgy, mintha ez jogos uton történnék s nem a jogtalanságnak lenne következménye. Kívánja, hogy a pápaság joga sértetlenül és érintetlenül maradjon és nyilvánuljon, hogy ez a jog sem elévülés, sem pedig az uralkodó személyében való változás által el ne nyomattathassék, vagy meg ne rövidíthetessék. A pápa tehát a szent évet az áldás mellett, politikai kiáltvánnyal zárta be. Fog-e ez visszhangra találni, fog-e a világ valaha ismét pápakirályt látni és Róma pápai uralmat? A pápák mindig készek lennének ez uralomért egy nemzet

egységét széttörni, feláldozni, de a nemzetek már nem hajlandók erre. A pontifex maximus világi uralma letűnt. Mikádójától, mint főpaptól már Japán is régen megszabadult. A világi uralom iránti igényt újra és újra kijelenthetik a pápák a titkos consistoriumokban, de az nem fog sem Olaszországra, sem más államokra másként hatni, csak mint emlékezés a multra, melyet nem kívánnak vissza. A pápák világi uralma oly helyzetet jelent, melyért a nemzetek nem lelkesülnek.

Franciaországban a kormány törvényjavaslatot terjesztett be a parlamenthez a szerzetes rendek megrendszabályozására. Waldeck-Rousseau miniszterelnök meg akarja óvni Franciaországot attól a veszélytől, hogy az elgazdagodott szerzetrendek államot alkossanak az államban. A törvényjavaslat azt célozza, hogy a szerzetrendek is legyenek alávetve az egyesületi törvénynek. A római udvar mindent elkövet, hogy a kormányt megfélemlítse. A pápa levelet írt a párisi érseknek. Utal a rendek jótékonyására. A missiók Franciaország tekintélyét a világ végéig elvitték, s Franciaország protectoratusa Keleten a missiók vivmánya. E rendeket elnyomni hálátlanság lenne. A pápa nem tagadja, hogy a vagyonuk megnőtt, de mindig kész a kormánynyal ki nem elégitő dolgokban egyetértésre jutni. A pápa egy ujságíró előtt is nyilvánította e dologban a véleményét. A törvényjavaslat halálos csapás a concordatum ellen. Az a szerzetrendek megszüntetését és vagyonuk elfoglalását célozza. Concordatum nélküli protestans országokban is így bánnak el nem egyszer a rendekkel. A köztársaság ne feledje, hogy mily nagy szolgálatokat tettek neki a szerzetrendek Keletázsiaiában. A kelet katolikusai felett való protectoratusára térve a pápa úgy nyilatkozott: „Az önök külföldi versenytársai irigylik önöktől kiváltságos állásukat s arra igyekeznek, hogy a missiók védelmének jogát önökre nézve vitássá tegyék. Azoknak a hatalmaknak akarnak-e kezére játszani, melyeknek Franciaország fénye boszankodás? Kormányaiuk eddig jobban felfogták az önök jogainak fontosságát, a szerződésnek nevében tiltakoztak nálam, mikor Khina császára diplomatiái összeköttetést akart a szent székkal létesíteni; Freycinet föllépésére azt megtagadtam; nem akartam Franciaország tekintélyét, befolyását és erejét kisebbiteni. Mi maradna meg konstantinápolyi követük, syriai és libanoni consulaik kimagasló állásából, ha Franciaország nem lenne ott többé a kereszténység jogainak képviselője? Hogy ha önöknél az országban a keresztény szellemet szétrombolják, sem missiók, sem vértanúk nem fognak többé előállani, külföldi missiókat nem hosszason fognak önök védhetni. A versenytársaiuk egy szempillanatra se fognak késni, hogy a Francia-

ország által elhagyott örökségbe lépjenek. E versenytársak nem akadályoskodnának, ha a pápa jónak látná, hogy nekik kivánságait kifejezze; e versenytársak is egyszer megkísérlették az üldözés politikáját, de az nem az egyházra, hanem az államra lett veszélyessé, s azért azután azzal felhagytak. Ebből a példából tanulniok kellene önöknek francziáknak“. Buzdító és egyszersmind fenyegető beszéd! A mi abban buzdító, az a francziáknak, a mi fenyegető, kormányuknak szól. De a keleti keresztények feletti protectoratus, mivel a pápa a francziákat annyira akarja tüzelni s mi különben nemcsak a missiók, hanem a győzelmes franczia hadseregeknek is vívmánya, még sem olyan ár, melyet egy kormány is elfogadhatna azért, hogy otthon tétlenül nézze a szerzetrendek államfelforgató törekvéseit, a haza tűzhelyének lángbaborítását. Spanyol ország siralmas példája mutatja, hogy mit hoz a szerzetrendek vívmánya, mit hozott a spanyol nemzetnek a Philippi szigeteken, Cubán és a többi szigeten. A szerzetrendeknek meggazdagodást és a nemzetnek gyászt! Ebből a példából is tanulhatnak a francziák. S a kiknek Keleten nincsenek birtokaik, azok a nemzetek még inkább!

Spanyolországban a jezsuiták kolostorai ellen támadást intézett az ifjúság. A fővárosban, Madridban és egyebütt is a rendőrhatóságnak nagyobb erővel kellett az ifjúság támadásaival szemben föllépni. Nem törvényszerű az eljárás, a mit követnek. De nem törődnek azzal. Nagy az elkeseredés az országban a jezsuiták ellen, kik miatt elvesztették legjobb gyarmataikat, s az egykor hatalmas Spanyolország elszegényedett, lehanyatlott. És nálunk ultramontán püspökök most jezsuita prediatiokra gyűjtik az ifjúságot, mikor Spanyolország is megelégette már a jezsuita társaságot!

Kőváry Mihály. Mult év decz. 17-én erős oszlopa dőlt ki az unitárius egyháznak: Kőváry Mihály egyházi tanácsos, városi bizottsági tag és az ügyvédi kamara titkára megszűnt élni, egy váratlanul jött szélhűdés kiszólitotta az élők sorából. Kőváry Mihályt még élete munkás korában vesztettük el. Tevékenysége igen sokfelé kiterjedt. Mint ügyvéd, mint athleta, mint jogi író egyaránt közelismerést vívott ki és polgártársai becsülését, sőt mint a kolozsvári atletikai-klub elnöke s okleveles vívómester az ifjúság szeretetét is megnyerte. Egyháza iránt a házassági jog terén tett nagy szolgálatokat. Ő szerkesztette az újabb unitárius házassági jogot, melyet a főtanács elfogadván jóváhagyott és 1889. szept. 1-től kezdődőleg életbe léptetett. Ugyancsak Kőváry Mihály szállt sikra, valahányszor félreértés vagy rosszakarat házasságjogunkat megtámadta. Ide vonatkozó czikkei a Jogtudományi Közlöny

1886. 1887. és 1890. évfolyamában közfeltűnést keltettek a szakkörökben is meghozták az írónak a legteljesebb elismerés koszorúját. Folyóiratunknak is munkatársa volt. 1886-ban az ő tollából közöltünk „Házassági biráskodásunkról“ egy szakavatott fejtegetést. Ifjú korában nagy-érdemű bátyjának vezetése mellett hírlapírással is foglalkozott. Életének utolsó éveiben erejének javarészét a kolozsvári ifjúság sportügyeségének kifejlesztésére szentelte. Az ő és segédeinek, Kuszko Istvánnak és Páska Zoltánnak, buzgótsága virágoztatták fel Kolozsvárt az atletika ügyét. Jóhírű vívóiskolát tartott fenn, hová naponként eljárt az ifjakat olasz tör- és magyar kardvívásban gyakorolni. Tanítványai szerették és vetélkedve iparkodtak elnyerni becsülését. Népese családot hagyott hátra. Fiai közül Ernő a nagyobb, jóhírű vajdahunyadi orvos. Mily nagy elismerés, mily közszeretet környezte az elhunyt jeles férfit, fényesen kitűnt ez a temetés alkalmával, mely decz. 19-én történt: az E. K. Tanács és az ügyvédi kamara tagjain kívül „a város notabilitásai teljes számban jelentek meg és sok egyesület és testület volt képviselve“. *K. F.*

Gyász hírek: Id. *Lászlóczki Samu*, múlt évi dec. 15-én életének 80-ik évében, jobb létre szenderült. Kolozsvárnak egy tisztelt jó polgára hunyt el benne. — *Geley Gyula* marosújvári bányamérnök múlt évi dec. 16-án megszűnt élni. A Geley-család a legidősebb tagját vesztette az elköltözöttben. — *Lászlóczki Sámuel* egyh. fekl. tanácsost és családját fájdalmas veszteség érte leányuk *Lászlóczki Erzsé* 22 éves korában febr. 3-án történt halálában. — *Néhai Darkó Sándor* udvarhelykői esperes özvegye *Asztalos Katalin* életének 66-ik évében Jánosfalván elhunyt. — Most vettük a hírt, hogy *özv. Simén Jánosné*, Istvánfy Lidia, Augustinovich Pál nagy alapító Susanna nevű testvéreinek, Istvánfy Györgynének leánya, f. évi jan. 22-én Nagy-Kadácsban jobb létre szenderült. 95 éves korában halt meg a derék nő, ki Simén Domokos tanárnak volt édes anyja és Simén Elek telekkönyvvezetőnek, kik mindketten korábban költöztek el. Leánygyermekai: Ágnes, néhai Bartalis Sándor unitárius lelkész neje, Emilia, Veres Sándorné.

ARANYKÖNYV.

Az „Ezredéves Emlékalap“-ra tett kegyes adományok.

(23-ik közlemény.)

257. Gyulai Árpád, pénzügyi tanácsos Kolozsvár (2-szor)...	20	kor.	—	fill.
258. Báró P. Horváth Kálmán főgond. Kolozsvár (5-ször)...	100	"	—	"
259. A következő levél kíséretében : „Méltóságos és főtisztelendő ur! A kolozsvári főiskolában az 1865. évben érettségi vizsgát tettek közül: Gál Jenő, Sándor János, László József, dr. Weisz Ignác, dr. Weisz József, Egyed József és alólirott a f. évi okt. 27-én osztálytársi találkozásra gyűltünk egybe, a mely alkalomkor az „Ezredévi Emlékalapra“ adakoztunk és ez adomány neveléséhez hozzájárultak a találkozásra meg nem jelenhetett Gálffy Mihály, Daczó Mózes és Ákoncz István osztálytársaink is; eme közös adományunk tesz 550 koronát s midőn ez összeget $\frac{1}{2}$ alatt csatolva a Méltóságos és főtisztelendő püspök urnak beszolgáltatom, kérem a jó Istent, hogy mindnyájunknak a következő 10 évet megérni engedje, a mely tervezett utóbbi összejövetelnél hálánknak ily irányú kifejezését mi újólag leröhassuk és abban a püspök urnak öröme lehessen. Kolozsvár, 1900. decz. 24. a Püspök urnak igaz hive <i>Mikó Imre</i>	550	"	—	"
260. Demeter Dénes lelkész és neje Barabás Emma Karácsonfalva	8	"	—	"
261. Vas István lelkész H.-Szt.-Péter	5	"	—	"
262. Takarékpénztárban jóvá irt kamat jul.—decz. $\frac{1}{2}$ év ..	138	"	61	"
263. Sári Janka Kolozsvár	—	"	60	"
264. Ferencz József, püspök Kolozsvár (2-szor)	50	"	—	"
265. Varga Dénes lelkész A.-Siménfalva	10	"	—	"
összesen.....	882	kor.	21	fill.
Az előbbi 22 közl. összege.....	5591	"	40	"
Együtt.....	6473	kor.	61	fill.

Fogadják a szives adakozók kegyes adományaikért meleg köszönetemet. De a midőn e kegyes adományokat közlöm, nem mulaszthatom el Mlgs. Báró Petrichevich-Horváth Kálmán főgondnok ur mellett, a ki a mióta az „Ezredéves alap“ gyűjtését megkezdeitem, annak gyarapításához évről évre hozzájárult nagybecsű adományával, külön is köszönetemet nyilvánítani még azon t. barátainak, a kik 35 éves osztálytalálkozásuk alkalmából fennebb közölt szép levelök kíséretében ez alapot kívánták adományaikkal növelni. Mert ugy tekintem e szép adományukat, mint elismerését azon törekvésemnek, a melyet az „Ezredéves alap“ megteremtésével magam elé tűztem s ez által egyfelől magamat is megtisztelve érzem, másfelől biztatásul veszem arra nézve, hogy ne szünjek meg ez alap érdekében továbbra is zörgetni. Éppen ezért kötelességemnek ismerem ez uttal is ez Aranykönyvet egyházunk tagjainak figyelmébe ajánlani.

Kolozsvárt, 1901 február 15.

FERENCZ JÓZSEF,
unitar. püspök.

